

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра дошкільної освіти

Освітня програма «Дошкільна освіта»
Спеціальність 012 Дошкільна освіта

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня «магістр»

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІЗНАВАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

В и н н и к   Л е с і   П е т р і в н и

Науковий керівник:

Кононко О.Л., д. психол. н., професор кафедри
дошкільної освіти,

Рецензенти:

Матвієнко С.І., к. пед н., доцент кафедри дошкільної
освіти Ніжинського державного університету імені
Миколи Гоголя,

Тимошенко О.А., к. психол. наук, доцент кафедри
загальної та практичної психології Ніжинського
державного університету імені Миколи Гоголя

Допущено до захисту: Протокол № 5 від 13.12. 2021 р.
Завідувач кафедри дошкільної освіти:

Кононко О.Л., д. псих. н., професор

Ніжин – 2021

Анотація. Тема магістерської роботи «Педагогічні умови пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку» досліджувалася на теоретичному та емпіричному рівнях. Результати вивчення проблеми представлено у трьох розділах роботи. На теоретичному рівні обґрунтовано зміст та структуру пізнавального розвитку, визначено особливості формування у дітей старшого дошкільного віку пізнавального інтересу, здатності до дослідництва та допитливості як базової якості особистості.

Для розв'язання емпіричних завдань дослідження, розроблено програму й методики констатувального, формувального й контрольного етапів експериментальної роботи. Розроблено критерії, показники та рівні пізнавального розвитку дітей 5-7 років, визначено й обґрунтовано педагогічні умови та методи оптимізації виховного процесу, спрямованого на розвиток у старших дошкільників допитливості та дослідницької діяльності.

Ключові слова: *пізнавальний розвиток, пізнавальний інтерес, допитливість, пізнавально-дослідницька діяльність, оптимізація виховного процесу.*

Annotation. The topic of the master's thesis "Pedagogical conditions of cognitive development of older preschool children" was studied at the theoretical and empirical levels. The results of studying the problem are presented in three sections. At the theoretical level, the content and structure of cognitive development are substantiated, the peculiarities of the formation of cognitive interest in children of older preschool age, ability to research and curiosity as a basic quality of personality are determined. To solve the empirical problems of the study, a program and methods of ascertaining, forming and control stages of experimental work have been developed. Criteria, indicators and levels of cognitive development of children aged 5-7 have been developed, pedagogical conditions and methods of optimization of the educational process aimed at the development of curiosity and research in older preschoolers have been identified and substantiated.

Keywords: *cognitive development, cognitive interest, curiosity, cognitive-research activity, optimization of educational process.*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІЗНАВАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	10
1.1. Пізнавальний розвиток особистості як наукова проблема.....	10
1.2. Особливості пізнавального розвитку дітей 5 – 7 років.....	16
1.3. Чинники умови розвитку пізнавальної сфери старшого дошкільника.....	23
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I.....	29
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІЗНАВАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ 6 – 7 РОКУ ЖИТТЯ.....	30
2.1. Методика та організація процесу вивчення особливостей пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку.....	30
2.2. Характеристика рівнів пізнавального розвитку дітей 5 – 7 років...38	38
2.3. Вплив вихователів і батьків на пізнавальні можливості дітей 6–7 років життя.....	47
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II.....	61
РОЗДІЛ III. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ТА МЕТОДІВ ПІЗНАВАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ 6– 7 РОКІВ ЖИТТЯ	62
3.1. Обґрунтування педагогічних умов оптимізації процесу пізнавального розвитку старших дошкільників.....	62
3.2. Методика формувального експерименту.....	74

3.3. Оцінка ефективності експериментальних впливів на пізнавальний розвиток дітей 5–7 років.....	83
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III.....	89
ВИСНОВКИ.....	91
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	95
ДОДАТКИ.....	102

ВСТУП

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку української держави стає все більш очевидним зв'язок прогресивних змін в суспільстві із зростанням активності особистості як суб'єкта пізнавальної, практичної та комунікативної діяльності. Розвиток суб'єктної активності взагалі, пізнавальної зокрема, має починатися з дошкільного дитинства: адже освоєння оточуючої дійсності та ознайомлення з власним «Я» здійснюється у перші роки життя в процесі пізнавального розвитку, основна мета якого полягає в залученні зростаючої особистості до накопиченого людством досвіду.

Проблема пізнавального розвитку – комплексна, міждисциплінарна, одна з центральних у психолого-педагогічній науці. Вона пов'язана з проблемою формування індивідуальних розумових властивостей особистості. Витоки розвитку пізнавальної активності знаходяться у дошкільному дитинстві, яке характеризується інтелектуалізацією життя особистості, прагненням дитини дошкільного віку розширювати уявлення про оточуючий світ та саму себе, її зрослими інтелектуальними та вольовими можливостями.

У Базовому компоненті дошкільної освіти України як нормативному документі виділено освітню лінію *«Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі»*, спрямовану на формування предметно-практичної, технологічної компетентності, здатності дошкільника реалізовувати творчі задуми, виявляти інтерес до нового, оволодівати знаннями властивостей різних матеріалів і предметів, проявляти сенсорну культуру, дотримуватися техніки безпеки у роботі з інструментами, виявляти дослідницьку компетентність. У стандарті дошкільної освіти як нормативному документі особливу увагу приділено вихованню на етапі дошкільного дитинства допитливості як базової якості особистості та елементарних форм дослідницької компетентності.

Сьогодні фахівцями напрацьовано ґрунтовний науковий доробок з проблеми пізнавального розвитку дітей дошкільного віку. Розроблено

концептуальні засади зазначеного напрямку дослідження (Л.Виготський, Л.Венгер, М.Поддяков та ін.); методологічні положення особистісно-діяльнісного підходу (Р.Денисова, Д.Ельконін, І.Зимня, О. Кононко та ін.); ідеї про пізнавальний розвиток як чинник цілісного розвитку особистості (Л.Божович, В.Давидов, О.Запорожець, Ю. Кулюткін, Г. Щукіна та ін.); положення про особливості пізнавального розвитку дітей дошкільного віку (С.Ладивір, С.Мухіна, О.Смирнова та ін.); особливості становлення пізнавального інтересу (Е. Боякова, А. Віноградова, А. Гусова, Д. Донцов, М. Донцова, І. Карабаєва, І. Карук, А. Лякішева, Л. Маневцова, А. Микеринової, В. Мозоль, Н. Поддяков, Н. Постнікова, М. Семенова, В. Щетиніна); - специфіка розвитку пізнавальної активності в ранньому онтогенезі (Н. Аксаріна, Д. Годовикова, І. Діденко, А. Микеринова, Н. Фонарьова та ін.).

Актуальність вказаної проблеми обумовлена тим, що до сьогодні бракує науково-методичного забезпечення пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку, потреба в якому зростає у зв'язку з реформуванням змісту та гуманізацією цілей і принципів дошкільної освіти. До основних перспектив повноцінного розвитку особистості взагалі, пізнавального зокрема, провідні фахівці відносять: розвиток сенсорної культури, формування пізнавально-дослідницької діяльності, оволодіння елементарними математичними уявленнями, закладання основ цілісної картини світу.

Отже, на часі виховання у зростаючої особистості пізнавальної активності, здатності самостійно відшукувати нову інформацію, засвоювати її, використовувати у широкому життєвому контексті; визначення системи педагогічних умов оптимізації процесу пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку. Зважаючи на недостатню теоретичну і практичну розробленість питання пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку в умовах ЗДО нами було обрано темою магістерської роботи *«Педагогічні умови пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку»*.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці педагогічних умов та методів ефективної організації процесу пізнавального розвитку старших дошкільників в умовах закладу дошкільної освіти та сім'ї.

Завдання дослідження.

1. Здійснити аналіз проблеми пізнавального розвитку в контексті особистісного зростання дошкільника.
2. Визначити критерії, показники, компоненти пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку та схарактеризувати рівні його сформованості.
3. З'ясувати вплив на особливості пізнавального розвитку дошкільників сімейного та суспільного виховання.
4. Розробити й експериментально перевірити педагогічні умови та методи ефективного пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку.
5. Оцінити ефективність упровадженої у педагогічну практику системи формування.

Об'єкт дослідження: процес пізнавального розвитку дитини 5 – 7 років в умовах суспільного й сімейного виховання.

Предмет дослідження: педагогічні умови та методи оптимізації процесу пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку.

Гіпотеза дослідження: Ефективність пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку підвищиться за умов:

- створення у ЗДО та сім'ї розвивального для пізнавального розвитку дітей 5-7 років середовища, комфортної атмосфери;
- використання в освітньому процесі проблемних ситуацій як стимулу пізнавальної активності дошкільників;
- упровадження у педагогічну практику сучасних освітніх технологій пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: ідеї про закономірності розвитку особистості (Б. Ананьєв, П. Блонський, Л. Божович, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Кононко, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, В. Слободчиков, Є. Суботський та ін.); вчення про особливості розумового розвитку на різних етапах онтогенезу (Л. Анциферова, О. Брушлінський, Л. Венгер, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, Г. Костюк, О. Матюшкін, О. Скрипченко, М. Поддяков, О. Тихомиров та ін.); положення про особливості пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку (Г. Біла, Л. Венгер, О. Запорожець, С. Ладивір, М. Поддяков, О. Савєнкова та ін.); доробок щодо потенційних можливостей дітей в оволодінні засобами пізнавальної діяльності (Н. Бібік, Р. Буре, Н. Лейтес, О. Проскура); підходи до осучаснення змісту, методів, форм навчання і виховання дошкільників у різних видах діяльності (Л. Артемова, А. Богуш, З. Борисова, Н. Лисенко, Т. Поніманська, О. Фунтікова).

Методи дослідження: *теоретичні* (аналіз, синтез, класифікація, узагальнення, систематизація, конкретизація); *емпіричні* (педагогічний експеримент, бесіда, творчі завдання, анкетування, методи кількісної та якісної обробки результатів).

Наукова новизна і теоретична значущість дослідження полягає у тому, що *уточнено* зміст поняття «пізнавальний розвиток дітей 5 – 6 років»; *розширено та доповнено* зміст понять «пізнавальна діяльність дошкільників»; «пізнавальні можливості дітей старшого дошкільного віку», «розумові дії старшого дошкільника», «пізнавальні вміння дітей 5 – 6 років», «пізнавально-дослідна діяльність», «допитливість як базова якість особистості»; конкретизовано критерії, показники та визначено рівні пізнавального розвитку дітей 5 – 6 років в умовах ЗДО та сім'ї; *розроблено та апробовано* систему роботи з вдосконалення пізнавального розвитку старших дошкільників в ЗДО і родин вихованців, *удосконалено* педагогічні форми та методи впливу на старших дошкільників в означеному напрямі.

Апробація результатів дослідження. *Взято участь у конференціях:*

- «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку», м. Ніжин, НДУ ім. Миколи Гоголя, 23 жовтня 2020 р;
- «Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку», м. Ніжин, НДУ ім. Миколи Гоголя, 26 жовтня 2021р.

Наукові статті :

1. Пізнавальний інтерес як важливий показник розвитку суб'єктних можливостей дошкільника (Науковий збірник НДУ ім.М.Гоголя, 2021).
2. Шляхи забезпечення наступності у пізнавальному розвитку старших дошкільників та молодших школярів (Науковий збірник НДУ ім. М. Гоголя, 2021).

Структура роботи: магістерська робота складається зі змісту, вступу, трьох розділів з підрозділами, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи 118 сторінок, основного тексту – 97 сторінок, список використаних джерел вміщує 66 найменувань, додатків 7 на 102-118 сторінках.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІЗНАВАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Пізнавальний розвиток особистості як наукова проблема

Проблема пізнавального розвитку була і залишається у науковій літературі однією з пріоритетних з огляду на складність даного

феномену його багатоаспектність та високу затребуваність суспільства на розвинену особистість – допитливу, кмітливу, самостійну, креативну, здатну конструктивно впливати на оточуючу дійсність та саму себе.

Пізнавальний розвиток як феномен особистісного зростання досліджується представниками різних галузей знань. Зупинимо увагу на доробку філософів, психологів та педагогів. Їхні підходи до трактовки й аналізу процесу пізнання суттєво відрізняються.

Так, філософи оперують поняттям «гносеологія», вивчаючи можливості пізнання світу людиною, структуру пізнавальної діяльності, форми знання в його ставленні до дійсності, критерії істинності й достовірності знань, їх природу і межі. Вони зазначають, що результативність пізнання досягається, в першу чергу, активною роллю людини в цьому процесі. Пізнання є процесом діяльності людини, основним змістом якого є відображенням об'єктивної реальності в її свідомості, а результатом – отримання нового знання про навколишній світ та саму себе [39].

Теорія пізнання відповідає на питання: що таке пізнання, які його основні форми, які закономірності переходу від незнання до знання, що таке суб'єкт і об'єкт пізнання, яка структура пізнавального процесу, що таке істина і який її критерій. Тобто, йдеться про з'ясування передумов та обставин, умов просування особистості як активного суб'єкта пізнавальної діяльності до кінцевої мети, оволодінням для цього потрібною інформацією та способами дій.

Вивченню проблеми пізнавального розвитку як складного феномену присвятили свої праці чимало відомих психологів. Проблемі пізнавального інтересу та умовам його розвитку у школярів присвячено праці Ш.Амонашвілі, Б.Ананьєва, Л.Божович, Н.Морозової, Г. Щукіної та багатьох інших вітчизняних та зарубіжних фахівців. Увагу Г.Матюшкіна привертала проблема психології мислення та ролі в його розвитку проблемних ситуацій. Проблемі інтелектуального розвитку школярів різних вікових груп

присвячено праці П.Гальперіна, Б.Велічковського; мотивації учіння – В.Бондаревської, А.Маркової; розвитку самостійної пізнавальної діяльності – П.Підкасистого; увазі як пізнавальному процесу – М.Добриніна.

Висновок М.Подд'якова про те, що рушійною силою розвитку особистості взагалі, її пізнавального розвитку зокрема, є внутрішні протиріччя, дозволив по-новому підійти до проблеми особистісного зростання. Автор сформулював основоположний принцип побудови освітніх програм – *принцип оптимального співвідношення процесів розвитку і саморозвитку*. Реалізація даного принципу дозволяє встановити гармонійне співвідношення між процесами розвитку, детермінованими діями педагогів, і процесами саморозвитку, обумовленими власною активністю дитини [44].

З огляду на існування у науковців схожих, проте відмінних трактовок суті поняття «пізнання», доцільно проаналізувати основні з них. Так у «Психологічному словнику» Р.С. Немова досліджуване поняття трактується як різні види пізнавальної активності або активності, спрямовані на отримання і обробку знань (інформації) [38]. В.Шапар до пізнавальних відносить розумові процеси, що забезпечують людині здатність як до пояснення, так і передбачення подій та явищ [62].

Б.Ананьєв, Л.Божович, Г.Костюк, О.Матюшкін, П.Підкасистий, М.Поддяков, Г.Щукіна кваліфікують пізнавальний розвиток як складний комплексний феномен, який передбачає розвиток пізнавальних процесів (сприймання, пам'яті, уваги, мислення, уяви), які виступають різними формами орієнтації людини в оточуючому світі, в самій собі та регулюють її діяльність. Як зазначають провідні психологи, пізнавальний розвиток передбачає розвиток інтересів особистості, її допитливості і пізнавальної мотивації, формування пізнавальних дій, становлення свідомості, розвиток уяви і творчої активності, формування уявлень про властивості довкілля, оточуючих людей, саму себе.

Близької до визначеної вище позиції психологів дотримується Л. В. Трубайчук, який розглядає пізнавальний розвиток особистості як розкриття в

ній пізнавальних можливостей свідомості, виявлення їх з метою пізнання навколишнього світу і активної участі в ньому. Розвиток пізнавальної діяльності забезпечує формування таких умінь, як вміння вчитися, здобувати освіту протягом всієї життєдіяльності [60].

У педагогічному словнику Г.М. Коджаспирової і А.Ю. Коджаспірова «пізнання» трактується в трьох аспектах як:

- процес психічного відображення і сприйняття об'єктивного світу в свідомості, результатом якого є нове знання про його сутність;
- спеціальна діяльність людини, орієнтована на відкриття законів природи і суспільства, таємниць буття людини і світу, виявлення можливих способів дії з предметами і явищами;
- спеціально організований навчально-виховний процес, в ході якого дитина експериментує, досліджує, перетворює[25].

Значний інтерес психологів і педагогів становить проблема пізнавального інтересу. С. Гончаренко поняття «інтерес» тлумачить як форма прояву пізнавальної потреби, що забезпечує спрямованість особистості на усвідомлення мети діяльності й тим самим сприяє орієнтації, ознайомленню з новими фактами в повнішому і глибшому відображенні дійсності. Суб'єктивно інтерес проявляється через емоційний тон, якого набуває процес пізнання, в увазі до об'єкта [12].

Стійкість інтересу виявляється у тривалості збереження останнього та його інтенсивності. Подолання труднощів при здійсненні діяльності, яка сама по собі інтересу не викликає, проте виступає умовою здійснення цікавої діяльності, свідчить про стійкість інтересу. Оцінювання широти чи вузькості інтересу встановлюється змістовністю останнього та його значимістю для особистості. За вірної організації педагогічної діяльності вихованці, а також виховної діяльності на систематичній і цілеспрямованій основі, поява пізнавального інтересу може та має стати стійкою рисою особистості дошкільника та здійснює сильний вплив на розвиток останнього.

На думку багатьох психологів, зокрема Б. Ананьєва, М. Добриніна, А. Петровського, пізнавальний інтерес є сплавом найважливіших для розвитку особистості психологічних процесів. Дослідження Б.Ананьєва [1], Л. Божович [6], Л. Венгера [7], Л. Виготського [9], О. Запорожця [21] засвідчують, що пізнавальний інтерес формується успішніше в ході активної пізнавальної діяльності. Пізнавальний інтерес зростаючої особистості відбивається на прагненні пізнавати нове, з'ясувати властивості предметів і явищ дійсності, на бажанні зрозуміти їх сутність і знайти між ними зв'язки.

За даними вказаних фахівців, пізнавальний інтерес виступає суттєвим мотивом, внутрішнім психологічним імпульсом, що стимулює особистість до активної діяльності, до оволодіння знаннями, вміннями й навичками, а головне, до появи інтересу як стійкого емоційного ставлення до навколишньої дійсності та самої себе.

М. Добринін відзначав, що пізнавальний інтерес є вибірковою спрямованістю уваги людини [15]; С. Рубінштейн трактує пізнавальний інтерес як прояв інтелектуальної та емоційної активності [51]; Н. Морозова вважає, що пізнавальний інтерес – це активне емоційно-пізнавальне ставлення людини до навколишнього світу [36]; О.Ковальов відзначив, що пізнавальний інтерес є своєрідним ставленням особистості до об'єкта, викликаним свідомістю, яке засвідчує його життєве значення і емоційнупривабливість [24]; на думку І.В. Карук, пізнавальний інтерес є активним, мотивованим, емоційним ставленням особистості до предмета пізнання, яке має систематично враховуватися і розвиватися у процесі навчальної діяльності, оскільки впливає на формування і розвиток її спрямованості [23]; як відзначає М. Поддяков, інтереси розвиваються і поглиблюються відповідно до вікових можливостей пізнання [46].

Л. Божович зазначає, що для дітей різного віку не всі мотиви мають однакову спонукальну силу. Одні з них виступають основними, провідними, інші – другорядними, побічними, які не мають самостійного значення, які так чи інакше підпорядковані провідним мотивам. Усі мотиви Л. Божович

поділяє на 2 категорії. Одні з них мають зв'язок зі змістом самої навчальної діяльності, а також процесом її виконання (пізнавальні інтереси дітей, потреба в інтелектуальній активності й оволодінні новими вміннями, навичками та знаннями); інші – з ширшими взаєминами дитини з навколишнім середовищем (потреба дитини в спілкуванні з іншими людьми, в їх оцінці та схваленні, з бажанням учня зайняти певне місце в системі доступних йому суспільних відносин) [6].

Інтерес в процесі пізнання виступає природним проявом активності особистості, зацікавленням останньої навколишнім світом. Про спрямованість інтересів та інтенсивність прагнення ознайомитися з певним предметом або явищем свідчать:

- увага та особлива зацікавленість;
- емоційне ставлення (подив, стурбованість, сміх тощо);
- дії, спрямовані на дослідження будови та призначення предмета (особливо важать якість та різноманітність обстежувальних дій, розмірковуванні паузи);
- постійний потяг до цього об'єкта.

У контексті нашого дослідження на особливу увагу заслуговує доробок П.Гальперіна. Автор підкреслював значення для особистісного розвитку сформованості пізнавальних процесів. Як наголошував відомий фахівець, орієнтовна діяльність не обмежується одними інтелектуальними функціями. На його думку, і потреби, і почуття, і воля не тільки потребують орієнтування, але й виступають різними формами орієнтовної діяльності суб'єкта в різних проблемних ситуаціях, різних завданнях і з різними засобами їх розв'язання. На думку П.Гальперіна, всі форми психічної діяльності, а не тільки пізнавальної, інтелектуальної є формами орієнтування суб'єкта в проблемних ситуаціях. Метод планомірно-поетапного формування розумових дій із завчасно заданими властивостями, уведений у науку П.Гальперінім, перетворився на знаряддя розвитку душевного життя

особистості. Він створив новий підхід до методу дослідження – формувальний експеримент, систему контролю якості виконаної дії[10].

Оперуючи поняттям «пізнавальний розвиток», А.Микерина під останнім розуміє освітню галузь, сутність якої розкривається наступним чином:

- розвиток допитливості та пізнавальної мотивації;
- формування пізнавальних дій та свідомості;
- розвиток уяви і творчої активності;
- формування первинних уявлень про себе, інших людей, об'єктах навколишнього світу, їх властивостях та відносинах (форму, колір, розмір, матеріал, звучання, ритм, темп, кількість, зокрема, частини і цілого, простір і час, рух і спокій, причини і наслідки тощо),
- про планету Земля як спільний дім людей, про особливості її природи, різноманіття країн і народів світу тощо [35, с. 63].

В. Щетиніна під пізнавальним розвитком розуміє складний комплексний феномен, що включає розвиток пізнавальних процесів, які представляють собою різні форми орієнтації дитини в навколишньому світі, в самій собі і займаються регулюванням діяльності останньої [64, с. 12].

Тобто, пізнавальний розвиток – це складний феномен, який включає розвиток пізнавальних процесів, представлених на рис.1.1.

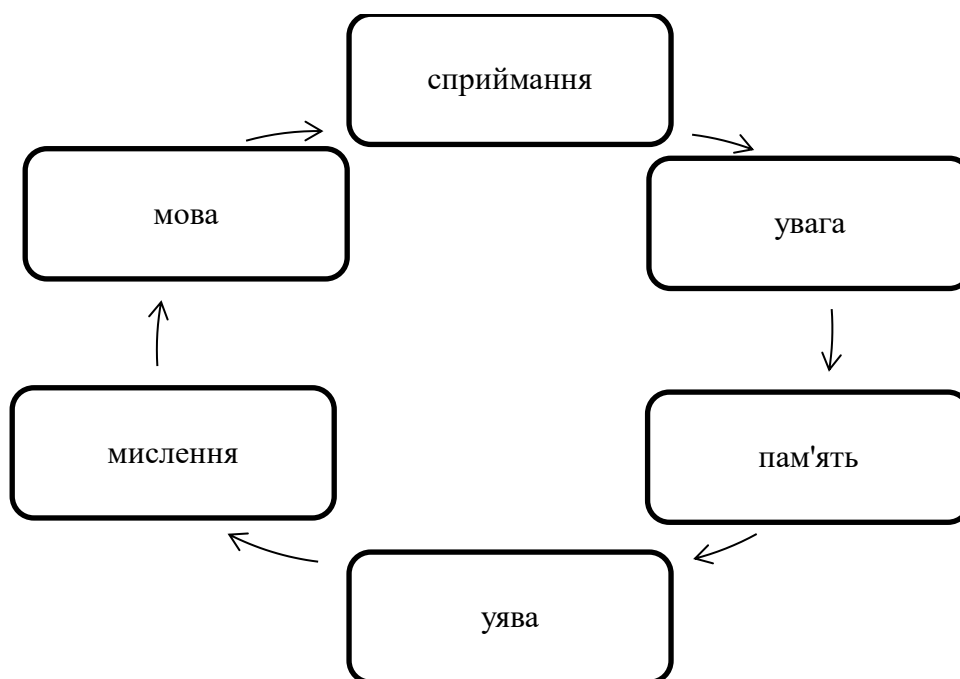

Рис.1.1. Пізнавальні процеси дошкільників

Український дослідник пізнавальної сфери особистості С. Ладивір, зазначає, що пізнавальна активність виявляється в пізнавальній діяльності. Автор розкриває умови оптимізації освітньої діяльності, спрямованої на розвиток у зростаючої особистості пізнавальних інтересів, розширення світогляду [29].

Як зазначають фахівці, проблема пізнавального розвитку на різних етапах онтогенезу актуалізується у зв'язку з відсутністю належного науково-методичного забезпечення вказаного напрямку дослідження, зокрема чітко визначених перспектив повноцінного пізнавального розвитку особистості, зокрема: розвитку її сенсорної культури, розвитку пізнавально-дослідницької і продуктивної діяльності, формування цілісної наукової картини світу, виховання допитливості як базової якості особистості.

1.2. Особливості пізнавального розвитку дітей 5 – 7 років

Виходячи із завдань пізнавального розвитку, визначених Базовим компонентом дошкільної освіти України, організація навчально-виховного

процесу повинна орієнтуватися на пізнавальні можливості дошкільника і на їх реалізацію. Взаємодія педагога з дітьми старшого дошкільного віку має спрямовуватися на формування їхніх пізнавальних інтересів, допитливості як базової особистісної якості, пізнавальної самостійності та креативності.

Чимало дослідників присвятили свої праці вивченню пізнавального інтересу дітей дошкільного віку, зокрема в процесі експериментальної діяльності. Цій проблемі зокрема присвячено роботи Л.Венгера, Л.Божович, О.Запорожця, Д.Ельконіна, Г. Беленької, Н. Глухової, Н. Кот, Н. Лисенко, З. Плохій, М. Поддякова, Н. Яришевої та інших фахівців. Ними розроблено концептуальні засади розвитку пізнавальної сфери дошкільника, визначено структуру, визначено умови та зміст дослідної діяльності дитини вказаного віку.

За даними дослідження І. Карабаєвої, пізнавальні інтереси дошкільників проявляються в наступному:

- інтереси здійснюють вплив на поведінку дитини, виступають основою активності і самостійності останньої;

- розвиток інтересів відбувається в більшості під час ігрової діяльності.

Форми орієнтації дошкільника в оточуючій дійсності проявляються у спостереженні, різних видах діяльності (пізнавальній, предметно-практичній, комунікативній, образотворчій), експериментуванні, дослідженні тощо. Автор зазначає: пізнавальний інтерес має безпосереднє відношення до формування певних рис їхнього характеру : добросовісність, наполегливість, акуратність; відсутність же інтересу – з лінощами, неакуратністю, поспішністю [22, с. 160].

Значним досягненням дошкільної педагогіки та психології є теоретико - експериментальне дослідження важливої дитячої діяльності – діяльності експериментування. Результатами дослідження групи дослідників під керівництвом М. Поддякова доведено, що дитяче експериментування потужно впливає на інші діяльності дітей дошкільного віку, зокрема на конструювання, зображувальну діяльність, гру, працю.

Вказаний фахівець висунув положення, згідно з яким діяльність експериментування є провідною в дошкільному дитинстві, виступає основою дитячої творчості й процесу саморозвитку. Саме М.Поддяков та його співробітники (Л.Парамонова, Н.Веракса, О.Бодрова) розробили фундаментальний напрям наукових досліджень - розвиток творчості у дітей дошкільного віку. Творчість тлумачилася ними як змістова форма активності, універсальна здібність, яка забезпечує успішне виконання різноманітних видів дитячої діяльності. До ключових проблем розвитку творчості дітей дошкільного віку зазначені фахівці відносили проблему *саморозвитку*, здатність особистості самостійно будувати власну внутрішню і зовнішню діяльності [43].

І. Куликівська, А. Савенков, Н. Совгір довели, що тільки в умовах спеціально розробленої педагогічної технології, експериментальна діяльність дітей дошкільного віку досягає бажаних результатів, а дослідна активність перетворюється у надзвичайно важливу якість особистості, яка відображає рівень її пізнавального розвитку і соціалізації, виникнення пізнавального інтересу. На часі розширення, доповнення відомих даних про експериментальну діяльність дітей дошкільного віку та взаємозв'язок даної діяльності з розвитком пізнавальних інтересів.

Схильність до обстежень та експериментів заради придбання знань з'являється не відразу, а розвивається поступово. До основних з них провідними фахівцями віднесено:

1. Перші спроби цілеспрямованої дослідницької діяльності проявляються у 3-річних дітей. У такому віці дитині вже вдається утримувати мету, а не просто маніпулювати предметами.

2. Наступний етап пов'язаний з формуванням вміння більш ретельно обстежувати об'єкти. Уважний розгляд, виділення складових деталей, увага до форми і розмірів дають можливість 3-4 річній дитині помітити щось нове, відкрити несподівано для себе важливі властивості і зв'язку.

3. У 4-5 років пізнавальна діяльність не обмежується простими діями, наглядом і питаннями, а доповнюється експериментуванням, яке передує найпростішим аналізом. Основний мотив полягає в отриманні нових знань, а для цього потрібно усвідомлено поставити мету, виконати пізнавальну задачу, та ще й спів віднести отриманий результат з намірами.

4. Вищий рівень представлений власне пізнавально-дослідницькою діяльністю в старшому дошкільному віці. Головні характеристики цього етапу: дитина опановує конкретною і точною постановкою питання, що вимагає прояснення, а також формулює гіпотези. Дитина здатна запропонувати нові ідеї для вирішення поставленого завдання.

Характеризуючи особливості розвитку психічних процесів у дошкільному віці В. Щетиніна зазначає [64]:

1. Сприйняття втрачає свій початковий афективний характер: перцептивні і емоційні процеси піддаються диференціації. Сприйняття стає осмисленим, цілеспрямованим, спрямованим на аналіз. З'являються довільні дії – спостереження, діяльність, експериментування, дослідження тощо. У дошкільному віці сприйняття як пізнавальний процес характеризується такими особливостями:

1) сприйняття трансформується в особливу, цілеспрямовану пізнавальну діяльність;

2) зорове сприйняття починає бути одним з головних видів сприйняття, сприймаючи предмети і дії з ними, дитина більш точно оцінює колір, форму, величину – відбувається активне освоєння сенсорних еталонів;

3) вдосконалюється вміння визначати напрям в просторі, розташування предметів, тимчасову послідовність подій.

2. У дошкільному дитинстві інтенсивно розвивається та застосовується мова. Дитина організовує свою увагу, супроводжуючи власні дії словом, орієнтуючись інструкцію та поради дорослого. Процес розвитку уваги характеризується такими тенденціями:

- 1) значно зростають концентрація, обсяг і стійкість уваги, інтенсивно формуються інші властивості уваги;
- 2) складаються елементи довільності в управлінні увагою на основі розвитку мови, формування пізнавальних інтересів;
- 3) увага стає опосередкованою;
- 4) увага пов'язана з інтересами дитини до діяльності.

3. Дошкільне дитинство – найбільш сприятливий для розвитку пам'яті період. Пам'ять в дошкільному віці стає домінуючою психічно-пізнавальною функцією і проходить великий шлях у процесі свого становлення. Дошкільник з легкістю запам'ятовує найрізноманітніший інформаційний матеріал. У молодших дошкільників пам'ять, в основному, мимовільна. Дитина молодшого дошкільного віку не ставить перед собою мети спеціально щось запам'ятати чи згадати і не володіє способами запам'ятовування. Домінантною є емоційна пам'ять. Поряд з цим, дитина швидко запам'ятовує вірші, казки, розповіді, діалоги з фільмів, співпереживає їх героям, що розширює сферу пізнавальної діяльності дитини. В середньому дошкільному віці (4-5 років) починає активно формуватися довільна пам'ять. Дитина поступово вчиться повторювати, осмислювати, пізнавально пов'язувати матеріал задля запам'ятовування, застосовувати інформаційний зв'язок при згадуванні, що особливо продуктивно відбувається при умові позитивного організаційного та інформаційного впливу дорослого. У старшому дошкільному віці пам'ять, все більше пізнавально об'єднуючись з мисленням і мовленням, набуває істинно інтелектуальний характер, формуються елементи словесно-логічної пам'яті.

4. Уява дітей молодшого та середнього дошкільного віку формується при ігровій та конструктивній діяльності, відбувається активний розвиток в спілкуванні дітей з однолітками і дорослими. Уява, будучи особливою пізнавальною діяльністю, в середньому дошкільному віці покроково

переходить в фантазування. Під кінець дошкільного віку уява дитини починає бути все більш свідомо керованою.

5. Розвиток мислення в дошкільному віці визначається поступовим переходом від наочно - дійового до наочно-образного мислення. У старшому дошкільному віці домінує наглядно-образне мислення, відбувається поступовий перехід до вербально-логічного мислення.

У дошкільному дитинстві формуються основи таких якостей розуму, як самостійність, гнучкість і допитливість. Виникають спроби пояснити навколишні явища та процеси. Дитячі питання – це показники розвитку допитливості. На розумовий розвиток дитини дошкільного віку здійснюють постійний вплив ігрова діяльність і соціальна взаємодія. Досвід ігрових і соціальних взаємин дитини дошкільного віку проявляється в сюжетно-рольовій грі. У старшому дошкільному віці такий особистісний досвід лягає в основу формування проєкції як особливої властивості мислення.

На етапі дошкільного віку вдосконалюється розвиток мовлення дитини, яке супроводжує пізнавальний процес, розширює понятійний апарат. Особливості розвитку мовлення в дошкільному віці, як зазначає Г. Урунтаєва полягають у таких особливостях:

1) мова «відривається» від конкретної ситуації, втрачається ситуативність, перетворюючись на універсальний засіб спілкування;

2) з'являються зв'язкові форми мови, зростає її виразність;

3) дитина розуміє закони рідної мови в процесі мовленнєвої діяльності;

4) дитина вчиться висловлювати свої думки зв'язно, логічно, міркування перетворюються в спосіб вирішення інтелектуальних завдань, а мова стає знаряддям мислення і засобом пізнання, інтелектуалізації пізнавальних процесів;

5) мова перетворюється на особливу діяльність, що має свої форми: слухання, бесіда, міркування і розповідь;

6) мова стає особливим видом довільної діяльності, формується свідоме ставлення до мови як виразу думки [61, с.98].

За даними Л.І. Божович, вік 5-6(7) років – це період, коли відбуваються кардинальні зміни у фізичному, розумовому, соціальному і духовному розвитку дитини. Фізичний розвиток важливий для формування особистості, він тісно пов'язаний з розумовим розвитком. Найбільш істотні зміни, охоплюють когнітивну, вольову та емоційну сфери дітей цього віку, які свідчать про те, що цей вік є поворотним моментом, багатим такими новоутвореннями, які забезпечують перехід дитини до систематичної шкільної освіти. На 5-6(7) році життя дитини формується «внутрішня позиція», реалізується образ власного «Я», що дозволяє дитині діяти довільно, тобто відповідно до поставленої мети, усвідомлювати завдання, що стоять перед нею, вірно їх розв'язувати[6, с.411].

Аналіз наукового доробку провідних фахівців дозволяє визначити пізнавальну активність дітей дошкільного віку як активність, що проявляється у процесі пізнання і засвідчується зацікавленням прийняттям інформації; бажанням уточнити й поглибити знання; самостійним пошуком відповідей на питання, що зацікавили; у прояві елементів творчості; умінням засвоїти спосіб пізнання та застосувати його в інших умовах.

І.Штепіна доводить, що діти старшого дошкільного віку здатні до таких розумових операцій, як аналіз та синтез. Елементарний аналіз дозволяє дитині встановити причинно-наслідкові зв'язки, виділити з них суттєві, зрозуміти суть явища, зробити самостійні висновки. Порівнюючи об'єкти в процесі аналізу за схожістю та за контрастом, дошкільник оволодіває яскравими уявленнями про світ та самого себе, в нього формується оціночне ставлення до себе та подій і явищ оточуючого світу. Завдяки порівнянню, вмінню аналізувати та узагальнювати, у дітей 5-7 років розвивається здатність групувати та класифікувати предмети і явища. Прийом класифікації сприяє проявам самостійності і творчості, які найбільш виразно проявляються в моделюванні та конструюванні [63].

Фундамент схарактеризованих провідними фахівцями пізнавальних умінь та якостей закладається у дошкільному дитинстві і сприяє поступовому

формуванню на їх основі пізнавальної компетентності як інтегративної якісної характеристики особистості, що відображає її прагнення та здатність накопичувати та реалізовувати свій потенціал у самостійній пізнавальній діяльності для успішного розв'язання особисто та соціально значущих задач.

1.3. Чинники й умови розвитку пізнавальної сфери старшого дошкільника

Під психолого-педагогічними умовами розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку розуміємо таку організацію освітнього процесу, яка у сукупності педагогічних засобів, методів і форм організації забезпечує ефективність педагогічних впливів. Умови мають бути адекватними віковим та індивідуальним можливостям дітей, забезпечувати позитивний психологічний мікроклімат у групі однолітків, сприяти реалізації їхнього пізнавального потенціалу.

Дослідження В.П. Дубрової дозволили виявити основні умови розвитку пізнавальної активності дітей. Автор відносить до них:

- забезпечення ненав'язливої, адекватної педагогічної підтримки в процесі спільної і самостійної діяльності дітей на основі створення атмосфери емоційного благополуччя;
- своєчасне і адекватне визнання педагогом пізнавальних інтересів дошкільників, їх стимулювання і розвиток у всіх видах дитячої діяльності, через вирішення протиріч з наявними у дітей уявленнями про досліджуване явище, предмет, вчинок;
- включення компонентів особистісно орієнтованої парадигми в зміст дошкільної освіти; використання різновидів пізнавальної діяльності, механізмів індивідуального включення в пізнавальну діяльність відповідно до своїх вікових можливостей і потребам;
- створення в освітньому процесі проблемно-пошукових ситуацій, поступове ускладнення змісту завдань, стимулювання дітей до самостійної пошукової діяльності і прояву розумової активності, (провідна роль педагога

зберігається, але при цьому у дітей має залишатися відчуття того, що проблема та способи її вирішення обрані ними самостійно). Реалізуючи індивідуальний пізнавальний маршрут, педагог сам виступає для дитини джерелом інформації або направляє її думки в потрібному напрямі;

- використання в освітньому процесі сучасного дошкільного закладу дошкільної освіти розвиваючих технологій, методів і прийомів, що задовольняють дитячу цікавість;

- створення розвивального предметного середовища ЗДО, що відповідає індивідуальним інтересам і потребам дошкільника, надає кожній дитині широкий простір для пізнання і самореалізації [17, с.33].

А. Лякішева, В. Мозоль зазначають, що вирішальним чинником формування пізнавального інтересу є спілкування дитини з дорослими – вихователем, батьками. При цьому дошкільник освоює способи керування своєю поведінкою, оволодіває умінням долати труднощі, орієнтуватися у нових ситуаціях при розв'язанні незнайомих завдань.

Найбільш важливою умовою розвитку пізнавальної активності у дітей старшого дошкільного віку фахівці вважають створення атмосфери емоційного благополуччя дітей. Цьому сприяє організація спільної діяльності педагога і дошкільника, в процесі якої пізнання стає способом здобування знань: дитині надається можливість не просто запам'ятати зміст, а відкрити для себе спосіб дії. Коли дорослі забезпечують можливість активного здобування дитиною знань та практичних умінь, вихователь з керівника перетворюється на активатора її можливостей. Забезпечення комфортного стану дітей у пізнавальній діяльності досягається через надання психолого-педагогічної підтримки дитини в процесі пізнання шляхом:

- прояву поваги до дитини з боку дорослих і однолітків;
- вираження дорослим довіри і впевненості у можливостях дитини;
- сприяння самореалізації в різних видах дитячої діяльності;
- мотивування на пізнавальну (проблемно-пошукову) діяльність за рахунок дитячої цікавості;

— моделювання успішності зусиль, використовуючи взаємооцінку (коли діти оцінюють один одного) і сооцінку (коли досягнення дитини оцінюються вихователем, фахівцем, батьками) [30].

Ще однією важливою педагогічною умовою розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку фахівці називають створення в освітньому процесі проблемно-пошукових ситуацій, поступове ускладнення змісту завдань, стимулювання зростаючої особистості до самостійної пошукової діяльності і прояву розумової самостійності (самостійність – форма прояву активності).

А. Лякішева, В. Мозоль також зазначають, що основною умовою розвитку пізнавальних інтересів дитини старшого дошкільного віку, піднесення на вищий рівень їх розвитку, є практика, безпосередня діяльність. Першорядного значення набуває факт успішного завершення пошукових дій. Автори зазначають, що організація пізнавальної діяльності має спиратися на вже розвинуті потреби, насамперед на потребу дитини в спілкуванні з дорослими, у схваленні ними її дій, вчинків, суджень, думок тощо [30, с.37].

Виділимо фактори, що сприяють вирішенню дітьми проблемної ситуації:

- демократичний стиль спілкування;
- особистісна значимість для дитини вирішення проблеми;
- надання дошкільнику право вибору;
- зняття оцінки і часових обмежень;
- творчий і продуктивний вид діяльності і досягнення її результату.

Дотримуючись термінології Л.С. Виготського, дитина може вирішити проблемну ситуацію тільки на межі своїх можливостей, тобто в «зоні найближчого розвитку», коли відбувається оптимізація її інтелектуального, творчого і мотиваційного потенціалу [9].

Наступною педагогічною умовою, як зазначають провідні фахівці, використання в освітньому процесі сучасного закладу дошкільної освіти розвиваючих технологій, методів і прийомів, що задовольняють дитячу

цікавість. Реалізація цієї умови можлива в освітньому процесі в тому випадку, якщо педагог активно використовує в роботі з дошкільнятами такі засоби як: експериментування, спрямоване на перетворення об'єкта з метою його пізнання. Невід'ємною частиною педагогічного процесу має стати моделювання, стимулюючи напругу розумових можливостей дітей. Це дозволяє в наочній формі продемонструвати дошкільникам приховані властивості і якості об'єктів пізнання; еталони і модельні форми опосередкування [45].

Ефективним засобом розвитку у дошкільнят пізнавальної активності є і предметно-перетворююча діяльність. В ході матеріальної дії відбувається активізація вже наявних у дитини знань і розумових дій, здійснюється їх подальший розвиток. Важливою умовою розвитку у дітей старшого дошкільного віку вважається застосування в практиці роботи ЗДО сучасних освітніх технологій: проектної діяльності, дослідницького навчання.

У процесі реалізації зазначених технологій у дітей формуються необхідні для розвитку пізнавальної активності інструментальні вміння, такі як: бачити проблеми, висувати гіпотези, класифікувати, ставити питання, спостерігати, давати визначення поняттям, проводити експерименти, доводити і захищати свої ідеї, робити висновки і умовиводи, структурувати отриманий в ході дослідження матеріал [10].

Ще однією умовою, яка постійно впливає на розвиток пізнавальної активності у дітей, є предметно-просторове розвиваюче середовище групи і дошкільного закладу. Це відбувається за умови правильної його організації відповідно вікових та індивідуальних потреб і можливостей дітей. Саме за такої умови предметно-просторове розвиваюче середовище буде для дошкільника невичерпним джерелом інформації, перетворень, «відкриттів».

Під предметно-просторовим розвиваючим середовищем провідні психологи і педагоги розуміють сукупність об'єктів матеріального характеру для розвитку дитини дошкільного віку, предметних і соціальних засобів забезпечення різного виду діяльності вихованців. Грамотна організація

простору необхідна для того, щоб діти 5-7 років могли гармонійно розвиватися, знайомитися з оточуючим світом. Предметне середовище має бути безпечним, цікавим, комфортним, стимулюючим, насиченим різноманітними предметами та ігровими матеріалами.

Пізнавальна діяльність дошкільників у спеціально організованому предметно-просторовому розвиваючому середовищі стимулюється свободою вибору дітьми виду діяльності, партнерів спілкування, засобів, що дозволяють досягти результату діяльності. Правильно організоване предметно-просторове розвиваюче середовище створює оптимальні умови для активізації процесу саморозвитку. При цьому важливо, щоб середовище не було хаотичним, а будувалося і базувалося на основі наукових досліджень і практичних обґрунтувань.

На пізнавальний розвиток дошкільників суттєво впливає сім'я. Дослідження А. Стадникадало змогу дійти висновку, що пізнавальна активність дітей старшого дошкільного віку має такі особливості: високий інтерес до нового предмету або явища, емоційне ставлення до пізнавальної діяльності, наявність ініціативних пошукових дій, зацікавлене ставлення до результатів своєї діяльності. Для розвитку пізнавальної активності дошкільників у сім'ї велике значення має не тільки зміст спілкування і спільної пізнавальної діяльності, а й спосіб впливу дорослих на дитину. Саме конструктивний спосіб впливу батьків на дитину сприяє розвитку пізнавальної активності дошкільників.

Як зазначає вказаний фахівець, емоційне ставлення близьких дорослих до обраного дитиною предмету відрізняється особистою зацікавленістю. Вони висловлюють стурбованість, інтерес, намагаються захопити дитину, демонструють упевненість в правильному виконанні завдання. Вказівки дорослого, спрямовують дії дитини, спонукають її до активного самостійного пошуку, вчать робити розумові операції: аналіз, порівняння, узагальнення та ін. При помилкових діях або в хвилини розгубленості дорослі підбадьорюють дитину, вселяють в неї віру в те, що вона зможе самостійно знайти вихід зі

скрути. Стежачи за виконанням дитиною пізнавальних завдань, батьки відзначають їх успішні дії, його вміння і позитивні якості, а в кінці хвалять дитину, згадують позитивні моменти їх взаємодії [56, с.429-431].

Істотний вплив на пізнавальні процеси та розвиток особистості здійснює і ЗДО, оскільки як зауважує І. Павленко, діти, які не відвідують дошкільний заклад, за рядом параметрів значно відстають від своїх однолітків, які виховуються в ЗДО. Це стосується рівнів обізнаності, широтикругозору та пізнавальних інтересів, соціальної зрілості, ерудованості, знань про навколишній світ, а також в обсязі словникового запасу і рівня розвитку комунікативних здібностей [41, с. 104].

Розглянувши основні чинники та умови розвитку у дітей старшого дошкільного віку пізнавальної активності враховуватимуться під час організації формування експерименту.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

Пізнавальний розвиток – це складний феномен, який включає розвиток пізнавальних інтересів та проявляється у різних формах орієнтації дошкільника в оточуючій дійсності. Такий розвиток виступає одним з найважливіших напрямів педагогічної діяльності. Завдання педагогів ЗДО – створити умови, знайти найбільш ефективні способи подачі інформації для розвитку допитливості, пізнавальної активності, пізнавальних здібностей дітей.

До пізнавальних процесів дошкільника відносяться: сприйняття, увага, пам'ять, уявлення, мислення та мова. Дошкільне дитинство – це етап пізнання зростаючою особистістю предметного, соціального світу та власного «Я». Дошкільний вік – це період інтенсивного сенсорного розвитку дитини, вдосконалення її уміння орієнтування в зовнішніх властивостях, відносинах предметів і явищ, в просторі і часі.

До основних умов розвитку пізнавальної активності дітей відносяться: забезпечення ненав'язливої, адекватної педагогічної підтримки в процесі спільної і самостійної діяльності дітей на основі створення атмосфери емоційного благополуччя; своєчасне і адекватне визнання педагогом пізнавальних інтересів дошкільників, їх стимулювання і розвиток у всіх видах дитячої діяльності, через вирішення протиріч з наявними у дітей уявленнями про досліджуване явище, предмет, вчинок; включення компонентів особистісно орієнтованої парадигми в зміст дошкільної освіти; використання різновидів пізнавальної діяльності, механізмів індивідуального включення в пізнавальну діяльність відповідно до своїх вікових можливостей і потреб; створення в освітньому процесі проблемно-пошукових ситуацій, поступове ускладнення змісту завдань, стимулювання дітей до самостійної пошукової діяльності і прояву розумової активності; використання в освітньому процесі розвиваючих технологій, методів і прийомів, що задовольняють дитячу цікавість; створення розвивального предметного середовища ЗДО.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІЗНАВАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ 6 – 7 РОКУ ЖИТТЯ

2.1. Методика та організація процесу вивчення особливостей пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку

З метою вивчення особливостей пізнавального розвитку досліджуваних 5 – 7 років в ході констатувального експерименту вирішувалися такі завдання:

1. Уточнювалися критерії та показники пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку.

2. Розроблялася адекватна завданням методика дослідження вказаного особистісного феномену.

3. Визначалися та описувалися рівні пізнавального розвитку дітей 5 – 7 років.

4. З'ясувалися особливості впливу на пізнавальний розвиток дошкільників ЗДО та сім'ї.

Дослідження проводилося на базі ЗДО № 21 «Калинонька» комбінованого типу, м Ніжина. У ньому взяли участь 20 досліджуваних 5 – 7 р. групи «Школа гарних манер», 20 батьків та 5 вихователів базового закладу дошкільної освіти.

Базуючись на аналізі психолого-педагогічної літератури, визначено, що пізнавальний розвиток дитини дошкільного віку засвідчується сформованістю такою інтегральною базовою якістю особистості, як *допитливість*. У дослідженні розроблено критерії та показники оцінки міри пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку. До основних віднесено змістовий, мотиваційний та рефлексивний критерій. Кожний з критеріїв та показників представлено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Характеристика критеріїв та показників оцінки міри пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку

КРИТЕРІЇ	ПОКАЗНИКИ
<i>Змістовий</i>	Успішно, самостійно, впевнено розв'язує завдання творчого характеру; аналізує та перетворює інформацію, узагальнює її; накопичує та доцільно використовує знання, вільно ними оперує, застосовує у широкому життєвому контексті; охоче експериментує, займається дослідництвом, ризикує, не боїться помилитися.
<i>Мотиваційний</i>	Надає перевагу новому, незнайомому, характеризується допитливістю, має широке коло інтересів; в дитині гармонійно поєднуються як зовнішні, соціальні, так і внутрішні, індивідуальні мотиви діяльності; діє свідомо, прагне досягти успіху, докладає зусиль для покращання результатів, самовдосконалення.
<i>Рефлексивний</i>	Розвинена здатність самостійно контролювати та адекватно оцінювати свої дії, їх результативність, вкладені у досягнення зусилля; з власної ініціативи вносить корективи, виправляє помилки, покращує результат; обґрунтовує та відстоює правомірність власних суджень та поведінки.

У процесі експериментальної роботи враховувалися стійкість прояву вказаних показників кожного критерію та їх модальність.

Розробляючи методику констатувального експерименту, ми базувалися на результатах теоретичного аналізу стану розробки проблеми пізнавального розвитку дітей дошкільного віку. Встановлено, що більшу частину методик доволі складно використовувати у зв'язку з їх неекономічністю. Застосування більшості з них вимагає ретельної підготовки й значних часових затрат, що робить зазначені методики малопридатними для практичних цілей.

Найбільш зручними нам видаються методики діагностики, які найбільше відповідають основним вимогам – валідності, надійності,

репрезентативності та не вимагають довготривалих часових затрат на процес діагностування й обробку результатів. Діагностичні методики повинні володіти високим рівнем оперативності, інформативної місткості та змістовності в отриманні даних щодо рівня розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку. До того ж необхідною умовою має бути можливість їх використання безпосередньо на заняттях в закладі дошкільної освіти без порушення природного перебігу навчально-виховного процесу. Добре, якщо вони окрім діагностичного навантаження, навчальну й розвивальну функції. Під оперативністю розуміється достатній рівень швидкості та своєчасність зафіксованих проявів. Інформативна місткість та змістовність досягаються завдяки виявленню не лише вихідного рівня, але й також індивідуальних особливостей пізнавальної сфери дитини. До того ж методи діагностики мають відповідати умовам, за яких забезпечується індивідуальний підхід до розвитку пізнавальних умінь та якостей, зокрема:

- необмежений час виконання завдань;
- використання індивідуального підходу;
- мінімальний вплив змагальності під час проведення діагностики;
- дитина володіє вільним доступом до додаткової інформації з предмету завдань;
- гуманістична спрямованість процедури тестування: формування доброзичливої та атмосфери теплоти, довіри, затишку, заохочення уяви та допитливості дітей, стимулювання пошуку альтернативних відповідей.

Тестування проходило як захоплююча гра.

Здійснюючи адаптацію деяких діагностичних методик для нашого дослідження та беручи до уваги специфіку діяльності, де вони здійснюватимуться, встановлено, що до оптимального засобу відноситься завдання діагностичного напрямку, що можуть бути включеними в будь-яке заняття з старшими дошкільниками у відповідності до його мети й завдань, що не потребує тривалого часу виконання дітьми.

Розробляючи методику констатувального етапу дослідження, ми виходили з необхідності групувати методи за компонентами пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку : *когнітивним* (системою знань, особливостями розвитку пізнавальних процесів), *емоційно-ціннісним* (характером ставлення до нової інформації, завдань творчого характеру); *поведінковим* (активною реалізацією пізнавальних потреб, умінь, якостей). Зупинимося на характеристиці методів роботи з дошкільниками та дорослими.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ДОШКІЛЬНИКАМИ

Метод діагностики до когнітивного компоненту пізнавального розвитку дошкільників

Методика «Вербальна фантазія (мовна уява)» Р.Немова

Мета: з'ясувати особливості уявлень дітей старшого дошкільного віку про оточуючу дійсність, їхню здатність вербалізувати своє враження, передати словом оригінальність своїх образів. Експериментатор пропонує дітям придумати історію або казку про живу істоту – людину або тварину. Дитині надається можливість, в разі її бажання, обрати для опису будь-який об'єкт свого інтересу. На придумування виділяється 1-2 хвилини, на усне викладання придуманого – 5-7 хвилин. У протоколах фіксуються: швидкість уяви дошкільника, оригінальність образів, багатство фантазії, деталізованість образів, мовленнєва виразність та грамотність. За кожну з вказаних ознак дитина одержує від 0 (коли ознака в оповіданні відсутня) до 2 балів (1 бал – коли ознака виражена слабо, 2 – ознака виражена досить сильно). За умови що дошкільник вклався у відведений час і успішно упорався із завданням, йому додається 1 бал. За умови, що дитина випередила відведений на складання оповідання час або за цей час придумала два різних сюжети, їй ставлять 2 бали. Оцінюються за даною схемою усі означенні вище прояви дошкільника – швидкість уяви, оригінальність образів, багатство фантазії, деталізованість образів, мовленнєва виразність та грамотність.

Оцінка 10 балів є найвищим показником розвитку мовної уяви, 9-8 балів – досить високим, оцінка у 7-6 балів – оптимальним показником, 5-4 бали – середнім показником розвитку мовної уяви, оцінка 3 і нижче засвідчує низький рівень розвитку у дитини здатності вербалізувати придумані образи.

Детальніше методику представлено у Додатку А.

Метод діагностики емоційно-ціннісного компоненту пізнавального розвитку дошкільників

Методика «Чарівна квітка» (Є.Кригер)

Мета: визначити особливості пізнавального інтересу як основного мотиву пізнавальної активності дошкільників; зафіксувати їхні мотиваційні переваги у виборі діяльності. В ході застосування модифікованого варіанту методики експериментатор пропонував дитині старшого дошкільного віку паперову квітку з трьома пелюстками. Відриваючи кожну пелюстку, дитина мала назвати своє улюблене заняття вдома та у дошкільному закладі. Дорослий запитував: «Чим ти любиш займатися найбільше? Якщо б ти могла обрати вид діяльності за власним бажанням, який би ти обрала? Чому?» Дитині надавався час на обмірковування, здійснення самостійного вибору, надання переваги та прийняття власного рішення. Свої дії дошкільнику належало пояснити, рішення – обґрунтувати. Наявність пізнавального інтересу засвідчує триразовий вибір діяльності, який вимагає від дитини чималої розумової напруги. У протоколах фіксувалися: швидкість, самостійність, обґрунтованість виборів досліджуваних. Трьома балами оцінювалася найвищий рівень здатності дитини приймати самостійні, впевнені та виважені рішення, вербалізувати судження щодо здійснених виборів; двома балами – середній рівень прояву вказаних ознак; одним балом – низький рівень їх прояву. Нульову оцінку використано у разі нездатності дитини здійснити власний вибір, надати перевагу певному виду діяльності та обґрунтувати своє рішення.

Методи діагностики поведінкового компоненту пізнавального розвитку дошкільників

З метою визначення особливостей реальної пізнавальної активності дитини, проявленої під час виконання практичних завдань пізнавального характеру було використано два методи – спостереження та проєктивний метод. Детальніше про кожний.

Спостереження

За кожним дошкільником здійснено по три сеанси спостережень в процесі занять практичного характеру. Усього отримано та оброблено 60 протоколів спостережень. В них фіксувалися:

- швидкість включення у діяльність;
- існування або відсутність інтересу до пізнавальної діяльності;
- емоційна активність;
- вміння виокремити пізнавальну задачу;
- спроможність перенести набуті знання й уміння у нові умови;
- мотивація досягнення (прагнення до успіху);
- прояви творчої ініціативи;
- самостійність, впевненість дій;
- розвиток самоконтролю , саморегуляції та рефлексії;

Таким чином у процесі спостереження було отримано широку й цікаву інформацію щодо стилю поведінки кожного досліджуваного 5 – 7 років.

Методика «Домалюй фігуру» (О.Дьяченко)

Мета: визначити міру розвитку уяви, здатності дітей старшого дошкільного віку діяти творчо, створювати оригінальні образи. Експериментатор використовує один з двох можливих комплектів карток. У кожному наборі міститься по 10 карток. На кожній картці намальована одна фігурка невизначеної форми. Перед початком роботи експериментатор каже дитині: «Зараз ти будеш домальовувати чарівні фігурки. Чарівні вони тому,

що кожна фігурку можна домалювати так, що вийде якась картинка. Будь-яка, яку ти схочеш зобразити». Дитині дається простий олівець і картка з фігурою. Після того, як дитина домалювала фігуру, її запитують: «Що в тебе вийшло?» Відповідь фіксується у протоколі. Потім послідовно дитині пропонуються по одній іншій дев'ять карток з фігурками. З метою оцінки виконання завдання для кожної дитини підраховується кількість зображень, які повторюються. Однаковими вважаються зображення, в яких фігура для домальовування перетворюється на один і той самий елемент: наприклад, перетворення квадрата і трикутника в екран телевізора. Це вважається повтором, і обидва зображення не зараховуються дитині.

Комплекс схарактеризованих вище методів вивчення особливостей пізнавального розвитку дошкільників дозволив отримати відомості як про систему знань, так і ставлень та поведінки досліджуваних 5 – 7 років. З огляду, що пізнавальний розвиток значною мірою залежить від особливостей сімейного і суспільного виховання, на етапі констатації розроблено методи експериментальної роботи з дорослими – педагогами ЗДО та батьками дітей дошкільного віку. Детальніше про них у Додатку В.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ДОРΟΣЛИМИ

Робота з вихователями ЗДО

Аналіз планів роботи

З метою з'ясування того, у який спосіб представлено зміст і методи педагогічної роботи з пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку, наша увагу концентрувалася на оцінці: частоти та спрямованості запланованих заходів, гармонійному поєднанні різних аспектів пізнавального розвитку дітей 5 – 7 років (сенсорної культури, виховання допитливості, впровадження експериментально-дослідної роботи, формування елементарної наукової картини світу, розвиток розумових операцій аналізу і синтезу тощо).

Анкетування педагогів

Анкетування дозволило отримати від педагогів базового ЗДО значну кількість відповідей на актуальні у контексті пізнавального розвитку дошкільників запитання. Вона містила 10 запитань, 4 з яких були відкритими і 6 – закритими. Нас цікавили: здатність педагога розподілити своїх вихованців за мірою їхньої допитливості; типові для дітей старшого дошкільного віку запитання та сфери їхніх інтересів; улюблені ними види діяльності, заняття; спроможність продукувати оригінальні ідеї, висувати цікаві гіпотези, проявляти творчість; оцінка вихователями уміння дошкільників здійснювати самостійні вибори, мобілізуватися на долавання труднощів, доводити розпочате до кінця. Відповіді на запитання анкети уможливили одержання інформації щодо стилю керівництва педагогами самостійною діяльністю дошкільників, технології розвитку в них пізнавальних інтересів. Усього було опрацьовано 200 відповідей членів родин, які дозволили схарактеризувати вплив ЗДО на пізнавальний розвиток дошкільників та сформованість педагогічної рефлексії у вихователів базового закладу дошкільної освіти. Детальніше анкету для педагогів подано у Додатку Г.

Робота з батьками

Спостереження

Ми спостерігали за взаємодією батьків і дітей та реакціями членів родин на поведінку своїх синів (доньок) у спільній з однолітками пізнавальній діяльності, під час розв'язання певних проблем. У протоколах фіксувалися: момент втручання дорослого у діяльність дошкільників; характер дій батька (конструктивні або деструктивні); міра і форма допомоги дитині; емоційний настрій; результативність дій дитини; адекватність самооцінок.

Упродовж констатувального експерименту було проведено по два спостереження за взаємодією батьків з своїми дітьми. Внаслідок цього отримано та оброблено 40 протоколів спостережень.

Анкетування батьків

З метою визначення ставлення батьків до пізнавального розвитку своїх синів (доньок), отримання інформації про адекватність їхніх самооцінок було проведено опитування батьків. Представники сімей могли підписати заповнену анкета або, за бажання, залишитися анонімом. Нас цікавило: чи вважають батьки своїх дітей допитливими; як реагують на їхні запитання; чи знають улюблені і нецікаві заняття своїх дітей; як оцінюють міру самостійності своєї дитини, поведінку під час зіткнення з труднощами; наскільки обізнані з тим, яким за новизною і складністю заняттям дошкільник віддає перевагу; самооцінці судження батьків з приводу власної ролі в управлінні самостійною пізнавальною діяльністю дітей.

Анкета містила 10 запитань, отже отримано і оброблено 200 відповідей на поставлені запитання. Вона містила 5 відкритих і 5 закритих запитань, даючи батькам можливість самостійно визначитися або з відповіддю взагалі, або з варіантом відповіді зокрема. Детальніше запитання анкети представлено у ДодаткуД.

Комплексний підхід до вивчення феномену пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку та чинників, що впливають на його характер, динаміку та стабільність уможливило отримання різнобічної інформації, дозволило визначити рівні пізнавального розвитку досліджуваних 5-7 років та накреслити ефективні шляхи оптимізації виховного процесу у закладі дошкільної освіти та сім'ї.

2.2. Характеристика рівнів пізнавального розвитку дітей 5 – 7 років

З метою визначення особливостей пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку проаналізовано емпіричні дані, одержані у

процесі використання описаних у підрозділі 2.1 методів. Нижче подано якісно-кількісний аналіз даних по кожній методиці констатувального етапу дослідження.

Результати кількісного аналізу даних, отриманих за методикою Р.Немова «Вербальна фантазія», представленоу таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Кількісний розподіл досліджуваних за результатами дослідження за методикою «Вербальна фантазія» Р. Немов

Рівень розвитку фантазії	Експериментальна група		Контрольна група		Відхилення	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
1	2	3	4	5	8	9
Дуже високий	2	20	1	10	-1	-10
Високий	1	10	3	30	2	20
Середній	4	40	4	40	0	0
Низький	2	20	1	10	-1	-10
Дуже низький	1	10	1	10	0	0
Всього	10	100	10	100	0	0

Як засвідчив якісний аналіз представлених у таблиці 2.1 кількісних даних, в обох досліджуваних підгрупах дітей суттєва кількість дітей (у експериментальній – 60%, в контрольній групі – 50%) мають репродуктивний рівень пізнавального розвитку. Результати тестування продемонстрували, що значна частина дошкільнят як експериментальної, так й контрольної підгрупи (50%) перебувають на репродуктивному рівні розвитку показника пізнавального розвитку – оригінальності (2 та 3 тип розв’язку дітьми експериментальних завдань). На нашу думку, недостатньо високий рівень розвитку даного компонента творчої діяльності пов’язаний, перш за все, із розвитком кругозору дітей і їх рівнем пізнавальної активності. Під час

виконання творчих завдань дітям потребувався безперервний контроль з боку викладача (стимулювання пізнавальної діяльності), це показує низький ступінь способів самостійної поведінки і пізнавального мотиву. На наш погляд, репродуктивно-наслідувальний характер пізнавальної активності, низький рівень особистої рефлексії (саморегуляція, самоконтроль) та обмежений кругозір являються основними причинами, які зумовлюють низький рівень оригінальності творчої діяльності.

Беручи до уваги результати виконання завдань, які визначають рівень уяви дитини чи сформованості фантазії, встановлено наступні процентні співвідношення (середній показник по обом підгрупах): на адаптивному – 10% дітей (дуже низький рівень розвитку креативності), на репродуктивному – 55% (низький та середній рівні розвитку креативності), на креативному рівні розвитку уяви знаходяться 35% дошкільнят (високий та дуже високий рівні розвитку креативності). Порівнюючи із іншими компонентами пізнавального розвитку, які діагностувалися, компонент уяви продемонстрував більший відсоток дошкільнят, які перебувають на креативному рівні пізнавального розвитку. Ми вважаємо, це може бути пов'язано, з перевагою ігрової діяльності у даному віковому періоді. В ситуації гри дитяча уява отримує більш широкий простір і проявляється в найбільш яскравих формах.

Таким чином, у процесі даного експерименту виділилася група дітей 5-7 років у кількості 35%, творча уява яких характеризувалися найвищими балами. Їх загальна кількість. Ці дошкільники встигали у відведений час скласти оповідання, вигадували цікаві сюжети й оригінальні образи вигаданих героїв, не відтворювали раніше бачене та почуте, продукували декілька образів, деталізували їх, розповідали про них емоційно, використовували різноманітні звороти, розповідали грамотно. Це були переважно казки у п'ятьма ознаками творчої уявидівчаток та фантастичні оповідання у хлопчиків.

Найбільшу групу склали досліджувані, оцінки уяви яких були проміжними, ознаки творчої уяви яких були виражені значно менше за попередню категорію дошкільників. Кількісний склад цієї групи коливався у межах 55% по експериментальній та контрольній групах. Їм значно складніше було вкластися з придуманим оповіданням у відведений час, вони поєднували знайомих героїв з вигаданими, комбінували сюжети і образи. Останні виявилися більш схематичними, менш деталізованими і оригінальними. Водночас емоційність розповідей та яскравість образів були вельми високими.

Найменш чисельною виявилася група досліджуваних (10%), які за певну кількість ознак творчої уяви отримали 0 балів. Вони не вклалися з придуманням оповідання у відведений час, відтворювали знайомі сюжети і образи героїв, надміру узагальнено і схематично характеризували події та героїв. Вони виявилися неспроможними продукувати оригінальні ідеї, нові сюжети, незвичних учасників подій. Оповідання виявилися короткими, речення здебільшого – простими, вирази – недостатньо грамотними. Кількість дошкільників вказаної категорії за жданими даної діагностичної методики коливається у межах 16-30% в залежності від оцінюваної ознаки творчої уяви.

Нижче пропонується аналіз даних, одержаних у ході використання діагностичної *методики «Чарівна квітка»*, спрямованої на з'ясування особливостей мотивації досліджуваних 5 – 7 років, переваг у виборі тих чи інших видах пізнавальної діяльності.

Встановлено, що переважна більшість дітей старшого дошкільного віку віддали перевагу ігровій (сюжетним та рухливим іграм) та образотворчим видам діяльності, зокрема, малюванню, конструюванню з паперу. Становлять інтерес для певної кількості дітей старшого дошкільного віку читання художньої літератури та комп'ютерні ігри. З'ясувалося, що серед улюблених видів діяльності, за рідким винятком, переважали розважальні, а не суто

навчальні види робіт. Зрідка згадувалися розв'язання математичних задач, головоломок, трудова діяльність.

Встановлено, що близько третини дітей старшого дошкільного віку чітко, швидко визначилися з видами улюблених видів діяльності, були в змозі обґрунтувати свій вибір. Близько половини досліджуваних 5 – 7 років визначилися із своїми виборами після розмірковувань і вагань. Їм було непросто прийняти самостійне рішення і аргументувати його. Понад чверті дітей експериментальної і контрольної груп без допомоги дорослого виявилися нездатними здійснити власний вибір, прийняти рішення, надати перевагу певним видам діяльності та обґрунтувати їх.

Дані *спостережень* за діями та поведінкою дітей старшого дошкільного віку у звичних умовах виховання, у першу чергу на заняттях пізнавального характеру, дозволили підтвердити існування тенденцій, зафіксованих двома попередніми методиками. Оцінки характеру пізнавального інтересу та пізнавальної діяльності досліджуваних 5 – 7 років суттєво відрізнялися між собою, коливалися від високих до низьких з проміжним (середнім).

З'ясувалося, що близько третини дітей експериментальної групи зазвичай діяли самостійно, впевнено, свідомо. Вони аналізували завдання, використовували набуті знання для успішного розв'язання практичних завдань пізнавального характеру. Ці діти вирізнялися високим пізнавальним інтересом, широким, як для дошкільного віку, кругозором, володінням знаннями, які виходять за межі програмних вимог. Вони завжди надавали перевагу складним і незнайомим завданням, наполегливо долали перешкоди, помічали і виправляли свої помилки, оптимістично ставилися до труднощів, прагнули досягти успіху, опікувалися якістю виконання роботи. Ця категорія дошкільників з власної ініціативи контролювала свою діяльність, регулювала поведінку на емоції, адекватно оцінювала досягнення та докладені у нього особисті зусилля.

У процесі спостереження підтвердилося існування значної кількості досліджуваних 5 – 7 років, змістовий, мотиваційний та рефлексивний критерії оцінки пізнавального розвитку яких характеризувалися нижчими показниками, нестабільністю дій та поведінки. Ці діти, зіткнувшись з труднощами на шляху до мети, досить швидко й неодноразово зверталися по допомогу до дорослого. Вони поводитися недостатньо впевнено і наполегливо, вносили корективи лише після вказівок педагога, уникали ризику, надавали перевагу виконанню нескладних варіантів завдань, переоцінювали свої успіхи.

Як і у попередніх випадках, під час спостережень зафіксовано існування дошкільників з вельми низькими показниками змістового, мотиваційного та рефлексивного критеріїв оцінки пізнавального розвитку. Вирізняються вузькими пізнавальними інтересами. Це невпевнені у собі діти, які уникають складностей, віддають перевагу виконанню простих і знайомих завдань. Для них важливіше уникнути неуспіху, ніж досягти успіху. Задовольняються здебільшого задовільними показниками якості, характеризуються заниженими самооцінками. Без допомоги дорослого можуть залишити роботу незавершеною.

Зупинимо увагу на аналізі емпіричних даних, отриманих за методикою «Домалой фігуру» О. Дьяченко. Ці дані наведено у зведеній таблиці 2.3, в якій представлено дані по контрольній та експериментальній групах. Це уможливило порівняння одержаних даних стосовно оригінальності малюнків дошкільників обох груп.

Таблиця 2.3

Порівняльні дані оригінальності малюнків досліджуваних експериментальної та контрольної груп

Тип розв'язку завдань	Експериментальна група		Контрольна група		Відхилення	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%

1	2	3	4	5	8	9
0 тип	1	10,00	1	10	0	0
1 тип	1	10,00	2	20	1	10
2 тип	2	20,00	2	20	0	0
3 тип	3	30,00	3	30	0	0
4 тип	2	20,00	2	20	0	0
5 тип	1	10,00	0	0	-1	-10
Всього	10	100,00	10	100	0	0

Якісний аналіз поданих у таблиці 2.3 даних дозволив визначити, що в контрольній підгрупі ні у кого з дітей не виявлено 5 типу розв'язку експериментальних завдань на уяву, тобто високий рівень творчої уяви. До того ж в експериментальній групі виявлено лише 10% дітей з високим рівнем розвитку творчої уяви. Кількість представників низького рівня розвитку творчої уяви налічує у контрольній групі налічує 10%, в експериментальній – теж становлять 10%. Отже, одержані результати і щодо особливостей розвитку творчої уяви по обох групах істотно не відрізнялися.

Рівень розвитку творчої уяви дитини має зв'язок із її кругозором і різноманітністю знань щодо об'єктів довкілля. Даний факт є вагомим передумовою розвитку продуктивної уяви у такому віці. Проте дані констатуючого експерименту говорять про переважно низький рівень розвитку оригінальності і креативності уяви дітей, перевагу стереотипних композицій, це свідчить про їх недостатній почуттєвий досвід, переживання і враження.

Потрібно зауважити, що показник кількісної продуктивності композицій має перевагу над іншими показниками сформованості уяви дошкільнят. Даний факт говорить про те, що діяльність творчої уяви істотно активізується за умов дефіциту зовнішньої інформації, а оригінальність, гнучкість і змістовність уяви зумовлені минулим досвідом особистості, отже

за даними показниками одержано відсоток, який відповідає адаптивному рівню.

Узагальнюючи дані використаних на етапі констатації п'яти методик дослідження та орієнтуючись на визначені у дослідженні критерії й показники явища, що вивчалось, враховуючи модальність і стабільність прояву кожного показника, було визначено три рівні пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку – творчий, репродуктивний і адаптивний. Схарактеризуємо представник і кожного.

До *адаптивного* (репродуктивно-пасивний) *рівня* пізнавального розвитку віднесено залежних від допомоги дорослого, невпевнених у собі, недостатньо наполегливих та цілеспрямованих дошкільників. Вони віддають перевагу виконанню знайомих і легких завдань, вирізняються вузьким колом інтересів. Ця категорія дітей ніколи не ризикує, уникає проблемних ситуацій, насторожено ставляться до експериментування та дослідництва. Мотивація їхніх дій спрямована на уникнення невдачі, а не на досягнення успіху. Розумові операції сформовані на недостатньому рівні. В більшості опора відбувається на пам'ять: діти згадують, як ними виконувались схожі завдання раніше, проте при цьому не спроможні брати до уваги нові умови провадження діяльності. Їх роботи примітивні, однотипні, вони копіюють зразки чи роботи інших дітей. В них слабка концентрація уваги, темп діяльності низький, відсутня будь-яка ініціатива, вони потребують додаткових вказівок під час виконання творчої діяльності, не помічають своїх помилок, виправляють їх після вказівок дорослого. До вказаного рівня пізнавального розвитку на етапі констатації віднесено 10% досліджуваних.

Дошкільники *репродуктивного* (репродуктивно-активного) *рівня* пізнавального розвитку поведуться впевнено, цілеспрямовано та самостійно на початку діяльності. Під час зіткнення з труднощами втрачають активність, уповільнюють темп роботи, відволікаються, звертаються за допомогою до дорослого, до експериментування та ризику ставляться з пересторогою. Прагнуть досягти успіху малими зусиллями, зазвичай задовольняються

відтворенням зразка з елементами самодіяльності. Характеризуються нестабільністю емоцій та поведінки, розбіжностями у прогностичних оцінках та реальних показниках кінцевих результатів діяльності. Пізнавальний інтерес вибірковий, проявляється за емоційно яскравих вражень. У власній діяльності керуються як зовнішніми (на кшталт схвалення батьків чи оцінка педагога), так і внутрішніми мотивами (на кшталт одержання задоволення від зроблених для когось продуктів). Коло інтересів не виходить за межі програмових вимог. Інтерес до занять творчістю нестійкий, знання про явища дійсності розрізнені. Роботи таких дітей здебільшого шаблонні, проте за стимуляції педагога можуть створити досить оригінальні продукти. Стійкість уваги та темп виконання діяльності залежать від емоційного стану і настрою. З допомогою педагога можуть здійснювати оцінку продуктів своєї діяльності, а також коригувати помилки. Це найчисельніша група налічувала 55%.

Креативний (активно-творчий) **рівень** характеризував дітей з широким кругозором, сформованим пізнавальним інтересом, здатністю діяти самостійно та цілеспрямовано, прагненням досягти успіху, завершити розпочате практичне завдання до кінця. Ця категорія дошкільників надає перевагу виконанню незнайомих, складних завдань творчого характеру. Вони впевнені у собі, не бояться помилитися, виправляють свої помилки, намагаються домогтися високих стандартів якості кінцевого результату своєї праці. З цікавістю ставляться до дослідної, експериментальної діяльності, подовгу нею займаються. Ці дошкільники довіряють власному досвіду, покладаються на власні сили, лише зрідка і в разі об'єктивної необхідності звертаються за допомогою до дорослого, раціонально її використовують. Їхні пізнавальні дії мотивовані не стільки зовнішніми, скільки внутрішніми спонуками – інтересом до діяльності, мотивацією досягнення, задоволенням власною спроможністю, почуттям власної гідності. В них сформована адекватна самооцінка, здатність до рефлексії, увага не лише до кінцевого продукту - його якісно-кількісних характеристик, але й до вкладених для

його досягнення особистих зусиль. До складу вказаного рівня увійшло у констатувальному експерименті 35% дітей старшого дошкільного віку.

Таким чином результати констатувального експерименту засвідчують доцільність організації спеціальної роботи з метою підвищення рівня пізнавального розвитку старших дошкільників.

Зогляду, що умови виховання дітей старшого дошкільного віку великою мірою визначають міру їхнього пізнавального розвитку, проаналізуємо у наступному підрозділі дані роботи з педагогами базового ЗДО та представниками сімей досліджуваних 5 – 7 років.

2.3. Вплив вихователів і батьків на пізнавальні можливості дітей 6 – 7 років життя

З метою отримання інформації щодо особливостей впливу на пізнавальний розвиток дітей старшого дошкільного віку педагогів і батьків проаналізовано дані, отримані завдяки схарактеризованим вище методам констатувального етапу дослідження.

Ознайомлення з планами педагогічної роботи вихователів засвідчило, що хоча проблемі пізнавального і розумового розвитку дітей 5 – 7 років ними приділяється значна увага, проте питання розвитку самостійності, допитливості та креативності як базові якості особистості при цьому не знайшли належного відображення. Потребують вдосконалення методи і форми їх виховання у повсякденних та спеціально організованих умовах. Необхідно урізноманітнити дидактичний матеріал, застосовуваний з цією метою.

Зупинимось на аналізі відповідей батьків на поставлені їм в анкеті запитання. Кількісний розподіл варіантів відповідей членів родин досліджуваних 5 – 7 років представлено у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Розподіл варіантів відповідей вихователів ЗДО на запитання анкети

ЗАПИТАННЯ	ВАРІАНТИ ВІДПОВІДЕЙ	КІЛЬКІСТЬ (у %)
Кількість допитливих вихованців	Допитливі завжди і в усьому	30
	Допитливі вибірково, періодично	60
	Майже нічим не цікавляться, байдужі	10
Кількість і характер запитань	Задають багато непростих запитань	35
	Періодично задають різні запитання	55
	Зрідка задають переважно прості запитання	15
Чим переважно цікавляться діти	Явищами та об'єктами природи	30
	Космосом	20
	Правилами (Чому вам можна, а мені – ні?)	15
	Своїм походженням (Звідки я взявся?)	12
	Прихильністю рідних та близьких	10
	Хворобами та їх лікуванням	8
	Небезпекою (війною, страхами)	5
Улюблені заняття	Комп'ютерні ігри	34
	Перегляд мультфільмів	26
	Рухливі ігри	12
	Зображувальна діяльність	10
	Заняття з Лего	8
	Спілкування з друзями	6
	Догляд за тваринами	4
Кількість креативних дошкільників	Переважна більшість вихованців	6
	Близько половини дошкільників	18
	Третина дітей 5-7 років	28

	Лічені вихованці	48
Вибір складності та новизни завдань	Складні, незнайомі	25
	Нескладні, схожі на знайомі	55
	Легкі, знайомі	20
Ставлення до труднощів	Намагається самостійно долати	25
	Звертається за допомогою	40
	Підміняє, спрощує мету	15
	Втрачає інтерес, уповільнює пошук	12
	Кидає роботу незакінченою	8
Міра і форма допомоги вихователя дитині	Висловлюю довіру її можливостям	30
	Надаю непряму допомогу	45
	Підказую спосіб дії	15
	Показую, як слід робити	10
Реагування на неуспіх дошкільника	Говорю, що на помилках усі вчаться	25
	Заспокоюю, заохочую подальші спроби	45
	Дорікаю, висловлюю невдоволення	20
	Спостерігаю мовчки, не втручаюся	10
Використовувані методи пізнавального розвитку	Читання художньої літератури	35
	Перегляд мультфільмів	25
	Проведення спостережень за кимось-чимось з обговоренням	20
	Схвалення оригінальних ідей та пропозицій	15
	Надання права на вибір змісту та складності завдань	5

Якісний аналіз поданих у таблиці 2.4 кількісних даних дозволяє зробити такі узагальнення.

Оцінки педагогами кількості допитливих вихованців своїх груп (у%) виявилися близькими до оцінок експериментатора. Так, близько третини дошкільників було віднесено до категорії тих, хто виявляє допитливість стабільно – у різних видах діяльності та умовах організації життєдіяльності. Водночас понад половину дітей було педагогами схарактеризовано, як ситуаційно допитливих, які цікавляться чимось конкретним і час-від-часу. З'ясувалося, що десяту частину дітей старшого дошкільного віку вихователі оцінили як байдужих, які практично нічим і ніколи не цікавляться.

Встановлено, що діти 5 – 7 років у ході спілкування з вихователями та під час занять задають їм різні запитання, хоча кількість їх і не така значна. Так, 35% дітей 5 – 7 років педагоги віднесли до категорії «чомучок»: вони запитують часто, задають подекуди складні та незручні запитання, завжди уважно ви сковують відповіді та пояснення дорослого. Водночас понад половини дітей старшого дошкільного віку ставлять запитання час-від-часу, а 15% - зрідка і переважно прості, на які могли б відповісти і самі. Це факт, як і попередній, тривожний і актуалізує необхідність організації цілеспрямованої роботи з розвитку уміння дітей виявляти допитливість, формулювати цікаві та розгорнуті запитання, пропонувати самостійні варіанти відповідей.

Як відомо, діти 5 – 7 років цікавляться багато чим. Ми згрупували відповіді педагогів щодо основних груп інтересів дітей старшого дошкільного віку. Переважають запитання про явища природи, життя тварин та різні рослини (30% дітей надають їм перевагу); п'ята частина дошкільників, найчастіше хлопчики, запитують дорослих про космос – його вивчення людьми, польоти космонавтів різних країн, існуючі планети; 15% дітей 5 – 7 років цікавляться своїм походженням, процесами народженням та зростанням у череві мами; предметом уваги 12% досліджуваних виявилися правила, їх роль в житті дітей та дорослих («Чому вам можна, а мені – ні?»); 10% хлопчиків і особливо дівчаток старшого дошкільного віку з'ясовують, до кого батьки і вихователі більш прихильні і чому саме; з огляду на специфіку життя сучасної України почастишали запитання, пов'язані з

хворобами та небезпеками – з війною, природними катаклізмами, уявними та реальними страхами (13%).

Відповіді педагогів, пов'язані з оцінкою улюблених занять дітей 5 – 7 років розподілилися таким чином: за їхніми оцінками, понад третини старших дошкільників віддають перевагу комп'ютерним іграм, іграм на планшеті та мобільному телефоні; чверть – перегляду мультфільмів, 12% - рухливим іграм (переважно хлопчики), 10% - зображувальній діяльності (малюванню, конструюванню, моделюванню), 8% - заняттям Лего, 6% - спілкуванню з друзями, 4% - догляду за тваринами. Цікаво, що не виявлено у переліку улюблених занять дітей старшого дошкільного віку рольових ігор, бесід та обговорень з дорослими, дослідницької діяльності, розв'язання математичних та логічних задач. Сучасні діти здебільшого віддають перевагу розважальним, а не пізнавальним видам діяльності, які потребують розумової та вольової напруги.

Виявилося, оцінки педагогами кількості креативних, схильних до творчості здатних висувати гіпотези, пропонувати цікаві рішення, продукувати оригінальні ідеї дошкільників розподілилися таким чином: 48% відносять до них лічених вихованців, 28% - до третини дошкільників, 18% - близько половини дітей 5 – 7 років, 6% - переважну більшість дітей старшого дошкільного віку. Ці дані відрізняються від оцінок креативності експериментатора та даних описаних вище методик. Отже, необхідно говорити про важливість формування у вихователів ЗДО педагогічної рефлексії, адекватної самооцінки досягнень та прорахунків.

Обізнаність вихователів щодо пізнавального розвитку дітей дошкільного віку засвідчувалася і відповідями на запитання, пов'язане з виборами ними завдань певної складності та новизни. За оцінками педагогів, лише близько чверті усіх вихованців обирають з власної ініціативи для виконання складні і незнайомі завдання. Понад половини дошкільників віддають перевагу менш складним, схожим на знайомі завдання, що засвідчує їхню обережність, побоювання не впоратися з ним. Як зазначають вихователі ЗДО, п'ята

частина вихованців обирають для виконання прості і знайомі завдання, які гарантують їм успіх.

Непростим для респондентів виявилось запитання, пов'язане з оцінкою ставлення дітей старшого дошкільного віку до труднощів при виконанні практичних та розумових завдань. Як констатували педагоги, 40% вихованців досить легко звертаються за допомогою; понад третини дошкільників 5 – 7 років відчуває складності при зіткненні з труднощами: вони намагаються спростити собі задачу, втрачають до роботи інтерес або можуть кинути роботу незавершеною, якщо дорослий не втрутиться у процес. За висловами вихователів, лише чверть вихованців виявляють стабільну здатність долати перешкоди самостійно, звертаються за допомогою лише у разі об'єктивної необхідності.

З огляду, що уміння дитини 5 – 7 років адекватно реагувати на труднощі, що виникають на шляху до мети, напряму залежить від звичної для конкретного педагога міри і форми допомоги, нас зацікавили оцінки вихователями базового ЗДО свого звичного стилю своєї поведінки під час звернення до них дошкільників. Як засвідчили відповіді, на думку 30% педагогів, вони висловлюють довіру можливостям дітей, емоційно заохочують їхні подальші самостійні дії; 45% (близько половини) визнають, що надають допомогу, але непрямую – вдаються до асоціативних зв'язків, опосередкованих міркувань, навідних запитань. Характерно, що чверть опитаних визнають, що прямо допомагають дітям – підказують або показують спосіб дій, тобто підміняють самостійні зусилля дитини своїми власними. Це спонукає дитину у подальшому очікувати звичних підказок педагога, продукує звичку обходитися «малою кров'ю», не ризикувати.

Оцінки педагогами власної здатності адекватно реагувати на неуспіх дошкільників розподілилися таким чином: переважна більшість з них (70%) пояснюють дітям, що на помилках усі вчаться або заспокоюють, заохочують подальші самостійні спроби. Якщо б це відповідало реальному стану речей, то дітей з високим рівнем пізнавального розвитку було б значно більше, ніж

виявлено у констатувальному експерименті. П'ята частина вихователів ЗДО визнають, що вдаються до дорікань й висловлювань незадоволення; 10% просто виконують роль мовчазних спостерігачів, не усвідомлюючи, що саме відсутність емоційних та вербальних реакцій дорослого є найскладнішою програмою керування самостійною діяльністю дітей 5 – 7 років.

До пріоритетних методів пізнавального розвитку дошкільників педагоги віднесли читання художньої літератури та перегляд мультиплікаційних фільмів відповідної тематики (їх назвали 60% опитаних). П'ята частина вихователів віддала перевагу організації цілеспрямованих спостережень з подальшим спільним обговоренням побаченого; 15% вказали на стимулюючу роль педагогічної оцінки, схвалення вдалих ідей і пропозицій дошкільників. Погоджуючись із значенням схвалення, зауважимо, що не менш важливими є почуття власної гідності, гордості за високий результат особистих зусиль. Варто звернути увагу на те, що лише 5% педагогів визнали надання дітям права на власний вибір змісту та складності завдання одним з ефективних методів їхнього пізнавального розвитку.

Підсумовуючи наведені дані, слід зазначити, що оцінки значної кількості педагогів, що взяли участь у констатувальному експерименті, недостатньо адекватно оцінювали як здатність своїх вихованців виявляти творчу ініціативу та креативність, так і власну роль у пізнавальному розвитку дітей старшого дошкільного віку. Ця інформація буде використана під час визначення стратегії організації формувального експерименту.

Для порівняння проаналізуємо дані експериментальної роботи з батьками дітей 5 – 7 років. Нижче наведено аналіз спостережень та відповідей членів родин на запитання анкети.

В ході спостереження за спільною з однолітками діяльністю дітей старшого дошкільного віку фіксувався стиль поведінки батьків. Нас цікавило, як реагували представники сімей на труднощі, яких зазнавав їхній(я) син (донька) у взаємодії з однолітками. У протоколах спостережень зафіксовано: тривалість невтручання батьків у спільну діяльність

дошкільників; час і характер втручання (емоційні реакції, вербальне реагування, дії, реагування дітей, наслідки для спільного результату.

Встановлено, що переважна більшість батьків швидко починала втручатися у взаємодію дітей: вони давали вказівки, робили зауваження іншій дитині, стримували її дії, створювали більш вигідні умови для власної дитини, надміру її опікали, зловживали підказками та прямою підміною власними діями дитини власними діями. Це спонукало до необхідності організації на етапі формування спеціально організованої роботи з батьками, спрямованої на оволодіння технологіями ефективного керівництва самостійною діяльністю дошкільників.

Зупинимо увагу на аналізі відповідей батьків досліджуваних 5 – 7 років на запитання анкети. Кількісний розподіл варіантів відповідей на кожне з десяти запитань анкети членів родин, що брали участь в експерименті, наведено у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

**Розподіл варіантів відповідей батьків досліджуваних
на запитання анкети**

ЗАПИТАННЯ	ВАРІАНТИ ВІДПОВІДЕЙ	КІЛЬКІСТЬ РЕСПОНДЕНТІВ (у %)
Оцінка допитливості дитини	Допитливий, виявляє інтерес до усього нового	40
	Ситуаційно, вибірково допитливий	25
	Лише зрідка виявляє до чогось інтерес	20
	Байдужий до усього	15
Кількість запитань, що	Багато і вельми непростих	30
	Задає запитання час-від-часу	45
	Задає запитання зрідка	20

задає дошкільник	Практично ніколи не задає запитань	5
Улюблені заняттясина (доньки)	Комп'ютерні ігри	20
	Перегляд мультфільмів	20
	Читання казок	15
	Заняття Лего, моделювання	15
	Малювання, конструювання	10
	Рухливі ігри	10
	Спілкування з друзями	5
	Догляд за тваринами	5
Діяльність, що не подобається дошкільнику	Самостійне читання	35
	Розв'язання математичних задач	30
	Господарська праця	25
	Інше	10
Міра самостійності дитини	Самостійний завжди і в усьому	35
	Самостійний лише в улюблених видах діяльності	25
	Не дуже самостійний, потребує допомоги	20
	Без допомоги не працює	20
Ставлення дитини до труднощів	Спокійно й самостійно долає перешкоди	20
	Швидко звертається по допомогу	30
	Спрощує завдання, підмінює мету	15
	Втрачає інтерес, без підтримки дорослого переключається на інше	25
	Дратується, шукає винуватого, залишає роботу незакінченою	10
Вибір складності	Обирає знайомі і легкі завдання	40

та новизни завдань	Обирає схожі на знайомі нескладні завдання	35
	Обирає нові, незнайомі завдання	25
Характер вашої допомоги дитині	Висловлюєте довіру, заохочуєте самостійні дії	30
	Допомагаєте опосередковано непрямыми вказівками	25
	Підказуєте спосіб дії	25
	Показуєте, як діяти, робите за неї	20
Реакція на неуспіх дитини	Пояснюєте, що на помилках навчаються, підбадьорюєте	35
	Стримано висловлюєте своє невдоволення	30
	Обурюєтесь, дорікаєте, ображаєте	20
	Мовчки спостерігаєте за дитиною	15
Методи і форми пізнавального розвитку дитини в сім'ї	Читання художньої літератури	35
	Перегляд мультфільмів	25
	Бесіди	20
	Схвалення	10
	Виконання доручень	10

Якісний аналіз поданих у таблиці 2.5 кількісних даних дозволяє зробити такі узагальнення.

Оцінюючи допитливість своєї дитини, 40% представників сімей схилилися до вельми оптимістичних оцінок; чверть опитаних підкреслила, що з інтересом дитина працює, якщо діяльність їй подобається; п'ята частина батьків визнали, що інтерес до чогось-когось дитина виявляє вельми рідко, а 15% батьків з жалем констатували, що її «нічого не цікавить». Ця інформація засвідчує, що розвитку пізнавальних інтересів дошкільникам в сім'ї приділяється недостатньо уваги.

З'ясувалося, що, на думку батьків, лише третина дітей 5 – 7 років задає їм багато непростих запитань, на які вони намагаються розлого й чітко відповісти. Водночас близько половини опитаних (45%) звертаються до рідних дорослих із запитаннями час-від-часу, що, по-перше, вказує на зниження пізнавальних інтересів дітей старшого дошкільного віку і, по-друге, засвідчує дефіцит спілкування батьків з дітьми 5-7 років життя. Ще тривожнішим виявився факт, що чверть респондентів констатували, що їхні діти задають їм запитання рідко або практично ні про що не запитують. Це дає підстави припустити, що ця категорія батьків має проблеми у спілкуванні з своїми синами (доньками) та недостатньо поінформована у технологіях їх пізнавального розвитку.

В цілому схожими на попередні виявилися відповіді батьків на запитання щодо улюблених дітьми видів діяльності. Найбільше прихильників виявилось у комп'ютерних іграх (20%) та перегляді мультфільмів (20%); по 15% прихильності отримали слуханням казок, які читають дорослі, та моделювання; по 10% - малювання, конструювання та рухливі ігри; по 5 % - спілкування з друзями та догляд за домашніми улюбленцями. Підтвердився спад інтересу дошкільників до сюжетно-рольових ігор, розв'язання логіко-математичних завдань та дослідно-експериментальної діяльності.

Оцінки батьків дають підстави говорити, що значна кількість (до 35%) сучасних дітей старшого дошкільного віку втрачає інтерес до читання книжок, принаймні до самостійного читання. Це саме можна сказати і про заняття господарською працею (25%) та розв'язання логіко-математичних задач (30%). Згідно оцінок батьків до «іншого», яке не є пріоритетним для життєдіяльності маленького сучасника, віднесено самообслуговування, догляд за молодшими членами родини, спостереження за кимось-чимось упродовж певного часу.

Важливими для нас були оцінки батьками міри самостійності власних дітей. Однозначно самостійними, згідно визначень батьків, визнано 35% дітей старшого дошкільного віку, що в цілому відповідає даним наших

спостережень. Водночас виявлено, що переважну більшість дітей 5 – 7 років рідними дорослими визнано недостатньо самостійними: 25% з них поводяться незалежно лише в діяльності, яка подобається; 20% - лише на початку діяльності, а потім потребує допомоги; 20% - без допомоги дорослого взагалі перестає працювати. Є підстави вважати, що надмірна опіка і контроль батьків виробляє у значної кількості дітей старшого дошкільного віку звичку перекладати відповідальність за свою роботу на інших, звільняти себе від необхідності докладати власні зусилля.

Висновок підтверджується відповідями представників сімей на запитання щодо ставлення дошкільників до труднощів і перешкод, які виникають на шляху до мети. Батьки констатують: лине п'ята частина дітей 5 – 7 років оптимістично ставиться до труднощів, мобілізується та продовжує самостійний пошук рішення, звертаються за допомогою лише у разі об'єктивної необхідності. Інші 80% дітей, за оцінками рідних дорослих, за перших утруднень звертаються за допомогою або намагаються спростити собі задачу, або втрачають інтерес, сердяться, залишають роботу незавершеною.

Суголосними попереднім виявилися відповіді батьків на запитання стосовно виборів дітьми-дошкільниками завдань певної новизни і складності. Представники сімей визнали, що нові, незнайомі, такі, що не гарантують легкий успіх, обирає меншість дітей 5 – 7 років – лише 25%. Усі інші віддають перевагу або виконанню нескладних і схожих на знайомі (35%), або легким і знайомим. Звичка не ризикувати, гарантувати собі успіх «малою кров'ю» не сприяє формуванню пізнавальної активності, гальмує розвиток особистості.

Нас цікавила не лише проінформованість батьків щодо особливостей пізнавального розвитку дітей, але й їхні судження стосовно власної ролі у цьому процесі. З'ясувалося, що самооцінки батьками власного стилю керівництва самостійною діяльністю дітей 5 – 7 років. розподілилися таким чином: близько третини з них (30%) вважають, що діють адекватно,

висловлюють дитині довіру, заохочують її самостійні дії; інші дві третини опитаних (70%) визнають, що у різний спосіб допомагають дошкільникові – вдаються до асоціативних зв'язків, нагадувань, навідних вказівок та запитань (25%), підказують спосіб дії (25%) та показують, як правильно діяти, тобто підмінюють активність дитини власною (20%).

Наступне питання було пов'язане із з'ясуванням того, як зазвичай вчиняють рідні дорослі, коли дитина потрапляє у скрутне становище, зазнає невдачі. За оцінками 35% батьків, вони підтримують дитину поясненнями, підбадьоренням, заспокоєнням; половина опитаних висловлюють різні форми невдоволення, вдається до дорікань та негативних оцінок; 15% членів родин грають роль мовчазного спостерігача, чим дезорієнтують дошкільників. Невизначена програма поведінки виявляється найбільш невдалою, оскільки не містить будь-яких вказівок або реакцій дорослого, чим утруднює дитині процес орієнтації.

До найчастіше використовуваних в сім'ї методів активізації поведінки дітей старшого дошкільного віку батьки віднесли читання тематичної дитячої літератури (35%), перегляд мультфільмів та фільмів пізнавального характеру (25%), проведення бесід (20%), використання позитивної оцінки намагань дитини діяти самостійно (10%), виконання нею завдань практичного характеру (10%). На жаль, акцент на організації завдань творчого характеру, заохочення дошкільника до продукування оригінальних ідей і рішень були при цьому відсутні.

Безперечно, недостатня поінформованість батьків як у знанні особливостей пізнавального розвитку дітей дошкільного віку, так і у сучасних виховних технологіях, консервативна звичка передчасно втручатися в їхню самостійну діяльність, надмірна опіка і контроль гальмують та утруднюють процес пізнавального розвитку дітей 5 – 7 років. Це буде взято до уваги у формувальному експерименті.

Участь у констатувальному експерименті досліджуваних старшого дошкільного віку, їхніх батьків та вихователів базового ЗДО, використання

комплексної методики діагностики пізнавального розвитку дітей та ставлення до нього дорослих уможливили отримання широкої інформації про досліджуване явище.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

В ході констатувального експерименту визначено зміст і структуру поняття «пізнавальний розвиток». Під ним розумівся складний феномен, який включав у себе розвиток пізнавальних процесів (сприймання, уваги, пам'яті, мислення, уяви) які виступають різними формами орієнтації дітей дошкільного віку в оточуючому світі, в собі самих та регулюють їхню діяльність.

Розроблено критерії оцінки міри пізнавального розвитку дошкільників, до яких віднесено змістовний, мотиваційний та рефлексивний. Орієнтуючись на моральність та стабільність показників кожного критерії та компоненти пізнавального розвитку (когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий) визначено три рівні пізнавального розвитку дітей 5 – 7 років – адаптивний, репродуктивний та творчий.

Застосовано комплексну методику діагностики міри пізнавального розвитку досліджуваних, здійснено ґрунтовний аналіз емпіричних даних, визначено особливості сформованості у старших дошкільників умінь діяти самостійно, виявляти пізнавальний інтерес, прагнути досягти успіху, адекватно оцінити якісно-кількісні характеристики кінцевого результату та вкладені у досягнення особисті зусилля.

Встановлено чинники впливу на пізнавальну активність дитини старшого дошкільного віку, до яких віднесено сім'ю та заклад освіти. З'ясовано міру поінформованості, особливості ставлення та застосування педагогами та батьками сучасних виховних технологій пізнавального розвитку дітей 5 – 7 років. Констатовано недостатній рівень обізнаності дорослих стосовно методів, форм і прийомів ефективно організації у ЗДО та родині практичних завдань творчого характеру та дослідно-експериментальної діяльності.

РОЗДІЛ III. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ТА МЕТОДІВ ПІЗНАВАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ШОСТОГО – СЬОМОГО РОКІВ ЖИТТЯ

3.1. Обґрунтування педагогічних умов оптимізації процесу пізнавального розвитку старших дошкільників

Під педагогічними умовами розвитку пізнавальної активності вченими розуміється організація освітнього процесу в сукупності засобів, методів, форм, адекватних віковим й індивідуальним можливостям дітей старшого дошкільного віку. Ефективні умови оптимізації освітнього процесу у ЗДО забезпечують упровадження суб'єкт-суб'єктної взаємодії, підвищення інформаційного змісту освіти, комфортного психологічного мікроклімату, уможливорює цілеспрямований педагогічний вплив на дітей [2].

Дослідження проблеми розвитку пізнавальної активності дітей дошкільного віку такими науковцями, як В. Голіцина, З. Койчуєва, Є. Кригер, М. Лісіна, Л. Маневцова, Т. Матвєєва, М. Махмутова, Е. Пчелінцева, Т. Серебрякова, Т. Шамова, В. Щетиніна, Г. Щукіної сприяли уточненню поняття «пізнавальна активність», надати останньому нової смислової характеристики через введення діяльнісного компонента.

Завдяки здобуткам вказаних фахівців, вдалось виявити ключові умови пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку. До них віднесено:

- забезпечення адекватної, ненав'язливої педагогічної підтримки під час самостійної й спільної діяльності дітей завдяки створенню атмосфери емоційного благополуччя;
- адекватне та вчасне опредметнення пізнавальних інтересів, їх стимулювання і розвиток у всіх видах дитячої діяльності узгодження нових знань з вже наявними у дітей;
- включення компонентів особистісноорієнтованої парадигми у зміст дошкільної освіти;

- застосування різновидів пізнавальної діяльності, механізмів індивідуального включення пізнавальну діяльність відповідно до вікових та індивідуальних можливостей й потреб дітей;

- організація в освітньому процесі проблемно-пошукових ситуацій, поетапне ускладнення змісту завдань, стимулювання дітей до самостійної пошукової діяльності (визначальна роль педагога зберігається, проте у дітей лишається відчуття, що проблема й способи її розв'язання обрані ними самостійно, реалізовано);

- використання розвиваючих технологій, методів та прийомів в освітньому процесі сучасного закладу дошкільної освіти, які задовольняють дитячу цікавість;

- створення розвивального предметно-просторового середовища, яке відповідає індивідуальним інтересам дошкільника, сприяє його самореалізації;

- оновлення змісту та методів взаємодії з батьками з метою активізації процесу пізнавального розвитку дошкільників в сім'ї .

Базуючись на доробку провідних фахівців нами розроблено три педагогічні умови оптимізації пізнавального процесу у ЗДО та сім'ї. До них віднесено:

1. Створення у ЗДО та сім'ї розвивального для пізнавального розвитку дітей 5 – 7 років середовища, комфортної атмосфери.

2. Використання в освітньому процесі проблемних ситуацій як стимулу пізнавальної активності дошкільників.

3. Упровадження у педагогічну практику сучасних освітніх технологій пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку.

Обґрунтуємо кожну із розроблених нами педагогічних умов.

Перша педагогічна умова - *забезпечення у ЗДО та сім'ї комфортної атмосфери, створення розвивального для пізнавального розвитку дітей 5 – 7 років середовища* – пов'язана з необхідністю сприяння формуванню у дітей 5 – 7 років життя пізнавальної активності, потреби у пошуковій активності,

звільненні від боязні помилок, плеканням уміння діяти самостійно, цілеспрямовано, наполегливо.

До найістотнішої умови розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку О. Смирнова відносить створення атмосфери емоційного благополуччя дітей за рахунок моделі спільної діяльності педагога й дитини, завдяки якій пізнання починає виступати способом здобування знань. За такої умови дитина не тільки запам'ятовує зміст, але й відкривати для себе спосіб дії. При цьому дорослі забезпечують можливість не просто одержувати від них готові знання, а здобувати їх. При цьому вихователь виступає для дитини не керівником, а помічником, який допомагає пробудженню і спрямуванню її можливостей

Зазначений вище дитячий психолог зазначає: у пізнавальній діяльності забезпечення атмосфери комфортного стану дітей досягається через психолого-педагогічну підтримку дитини під час пізнання шляхом:

- прояву з боку дорослих і однолітків поваги до дитини (в кожній людині існує щось хороше, при цьому, діти вчаться помічати та говорити про це за допомогою тренінгів «інші люди теж самоцінні і неповторні, їх треба поважати»);

- виразом дорослим впевненості та віри в сили і можливостях дитини;

- надання змоги самореалізації в різноманітних видах дитячої діяльності;

- мотивування на пізнавальну (проблемно-пошукову) діяльність через дитячу цікавість;

- моделювання успішності зусиль, застосовуючи взаємооцінку (коли діти здійснюють оцінку один одного) та оцінку (коли досягнення дитини оцінюються фахівцем, вихователем, батьками) [55].

Відчуття емоційного комфорту – обов'язково умова позитивного настрою дошкільника, здатності.

Другою педагогічною умовою оптимізації виховного процесу, спрямованого на пізнавальний розвиток дошкільників, у дослідження

визначено використання в освітньому процесі проблемних ситуацій як стимулу пізнавальної активності дошкільників.

Створення в освітньому процесі проблемно-пошукових ситуацій, поетапне ускладнення змісту завдань, стимулювання дітей до пошукової діяльності на самостійній основі, актуалізація розумової та практичної пізнавальної активності та самостійності фахівці відносять до ще однієї суттєвої педагогічної умови розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку. Як підкреслював С. Рубінштейн, проблемна ситуація містить протиріччя і не має однозначного розв'язку. Проблемна ситуація виявляється дієвою, коли викликає у дитини стан інтелектуального утруднення, актуалізує потребу розв'язати проблему та вийти з неї [51].

Г. Урунтаєва, К. Гошева трактують проблемні ситуації як ефективні засоби педагогічної корекції [61]. Т.Бабаєва, Н.Гришаєва, Р. Калініна, Т.Комарова, С.Семенака зазначають, що активна пошукова діяльність з розв'язання проблемних ситуацій, сприяють творчому пізнанню дитиною оточуючого світу та себе самої, змінюють її позицію у пізнавальній діяльності з пасивної на активну. Так, С.Семенака наголошує: проблемна ситуація передбачає вільне вираження дошкільником своїх думок, переживань, дій [54]. Як вказує Т.Бабаєва, проблемні ситуації дозволяють забезпечити кожній дитині можливість здійснювати самостійний вибір, «відкривати себе» у різних видах діяльності, розвинути свої суб'єктні прояви [3]. На думку С.Гамової та Л.Тимофєєвої, проблемні ситуації, які складаються у сфері пізнавального розвитку, виступають частиною технології проблемного навчання [11,59].

У ході упровадження другої педагогічної умови пізнавального розвитку дошкільників у педагогічну практику, ми брали до уваги узагальнення Т.Бабаєвої та О.Сонцевої, згідно з яким проблемні ситуації повинні:

- розвивати пізнавальні інтереси, самостійність та відповідальність;

- відповідати віковим та індивідуальним особливостям дітей, їхнім пізнавальним інтересам та потребам;
- вписуватися в освітню діяльність;
- викликати емоційний відгук, бути емоційно насиченими;
- передбачати поступове ускладнення і розширення змісту;
- надавати право на самостійний вибір змісту, засобів діяльності, способів досягнення мети;
- сприяти усвідомленню дошкільником своїх сил і можливостей [3].

Обираючи на етапі формування підхід до створення проблемних ситуацій, ми орієнтувалися на типологію С.Семенаки. Вказаний автор виділив п'ять типів проблемних ситуацій: ситуацію невідповідності наявних для її рішення знань дитини; ситуацію конфлікту; ситуацію раптовості, неочікуваності, парадоксальності, які викликають подив; ситуацію, що містить ряд готових рішень, з яких слід обрати оптимальне; ситуацію, щонавмисно допущену помилку [54]. У нагоді нам стала і запропонована Т.Бабаєвою класифікація проблемних ситуацій, яка включає вербальні, ігрові та практичні [3]. У дослідженні взято до уваги пропозицію Л.Тимофєєвої щодо важливості збереження педагогом позиції «фасилітатора», яка полягає в стимулюванні та спрямуванні процесу самостійного пошуку дитиною необхідної інформації та допомогу в усвідомленні нею своєї самоцінності [59].

Слушним вважаємо висновок вказаних вище фахівців про те, що творчість в діяльності найефективніше стимулює пошук шляхів розв'язання проблеми, при цьому до завдання педагога належить забезпечення пізнавального, а не закріплюючого чи тренувального розв'язання проблемної ситуації, лише за такої умови вона носитиме суттєве інтелектуальне навантаження для дошкільника.

Додержуючись висновку Л. С. Виготського, виходимо з розуміння, що дитина спроможна вирішити проблемну ситуацію лише на межі власних можливостей, тобто в «зоні найближчого розвитку», коли має місце

максимальна активація її інтелектуального, мотиваційного та мотиваційного потенціалу [9].

На етапі формування взято до уваги зауваження М. Махмутова, який визначає проблемну ситуацію як інтелектуальне утруднення. На його думку, проблемна ситуація для дитини виникає тоді, коли вона не знає, як знайти пояснення факту, явищу чи процесу, що виникли, і в результаті не знає, як досягти мети відомим способом, що і спонукає її шукати новий спосіб пізнання. Усвідомлення будь-якого протиріччя має місце тільки під час діяльності. Якраз відсутність можливості дитини виконати практичне чи теоретичне завдання за допомогою засвоєних знань, спричиняє необхідність одержання нових знань. Дитина робить спроби визначити сферу власного незнання у вигляді питань, адресованих перш за все самій собі, а потім вже дорослому. Пошук сфери власного незнання проблемної ситуації провадиться у вигляді питання, що дитина ставить сама собі [33].

Третя педагогічна умова, спрямована на оптимізацію процесу пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку, передбачала – *упровадження у педагогічну практику сучасних освітніх технологій пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку*. Реалізація даної умови уможлиблюється, якщо педагог активно застосовує в практиці роботи з дошкільнятами такі засоби як: *експериментування* (М. Под'яков), направлене на перетворення об'єкта задля його пізнання; *моделювання* (В. Давидов і А. Ваданяк). Моделі, символи і схеми (З. Істоміна і Л. Житникова) виступають невід'ємною частиною педагогічного процесу, стимулюючи напругу розумових, інтелектуальних та практичних можливостей дітей). Це демонструє дітям в наочній формі приховані властивості та якості об'єктів пізнання. Ефективним є використання еталонів й модельних форм опосередкування (Л. А. Венгер).

Як довів П. Рамус, штучні зовнішні засоби (схеми, символи) дають змогу дітям якісніше запам'ятати інформацію, встановити смислові зв'язки

між тим, що запам'ятовується, й тим, за допомогою чого запам'ятовується рішення мнемічних завдань [32].

До одного із значущих чинників розвитку пізнавальної активності, дослідники відносять обрання засобів, що дають можливість дитині освоювати культурно-історичний досвід ефективно та найбільш продуктивно. Під засобом розуміється прийом, спосіб дії для досягнення чого-небудь. Засоби розвитку пізнавальної активності та пізнавального інтересу умовно можуть бути розділені на 2 групи: безпосередньо діяльність дітей, а також твори духовної й матеріальної культури.

Особистий досвід для дитини-дошкільника – це найважливіший шлях пізнання навколишнього світу. Проте, зазвичай, в старшому дошкільному віці його стає недостатньо. Перед дитиною майже кожного дня і до різних видів діяльності ставляться різноманітні пізнавальні завдання, що потребують розв'язання. До того ж кожен із видів дитячої діяльності різниться не лише виглядом і змістом, але й складністю та новизною, що визначає навантаження на розумовий розвиток дошкільнят.

До ефективного засобу розвитку у дошкільнят пізнавальної активності відноситься також і предметно-перетворююча діяльність. У процесі матеріальної дії відбувається активізація наявних знань і розумових дій, а також – їх розвиток у подальшому. Ефективним засобом пізнавального розвитку є проектна діяльність (Д. Дьюї), ТРІЗ (теорії розв'язання винахідницьких задач Г. Альтшулера), дослідницького навчання (О. Савенков).

Як зазначають провідні фахівці, під час реалізації зазначених технологій у дітей формуються інструментальні уміння і навички, потрібні для розвитку пізнавальної активності. Основними уміннями виступають: вміння бачити проблеми, спостерігати, висувати гіпотези, ставити запитання, класифікувати, давати визначення поняттям, проводити експерименти, доводити і захищати свої ідеї, робити висновки й умовиводи, уміння структурувати отриманий в ході дослідження матеріал.

Сучасні освітні технології ефективно впливають на розвиток пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку за умов належної організації предметно-просторового розвиваючого середовища (ППРС) групи та дошкільного закладу. ППРС виступає невичерпним джерелом інформації, перетворень, «відкриттів» для дитини.

Під предметно-просторовим розвиваючим середовищем С.Новосьолова розуміє раціонально організовану в просторі й часі, насичену різноманітними безпечними предметами та ігровими матеріалами природну комфортну обстановку. Тобто, йдеться про доцільно організований життєвий простір, який сприяє соціально-культурному становленню дошкільника, задовольняє потреби актуального й найближчого творчого розвитку дитини, становлення творчих здібностей останньої.

Принципи формування предметного середовища вперше були розроблені до середини 70-х років, якраз в зазначений період часу починають розроблятися модульні ігрові середовища, конструктори (М. М. Под'яков, Л. А. Парамонова, С. Л. Новосьолова, Н. Т. Грінявічине, і ін.). У 90-х роках в роботах В. А. Петровського, Л. М. Кларіної, Л. П. Стрілецької гостро ставилось питання щодо збагачення предметно-розвиваючого середовища, а також його побудова на основі особистісно-орієнтованої моделі взаємодії між дорослими і дітьми.

В спеціально організованому ППРС пізнавальна діяльність стимулюється свободою обрання дітьми виду діяльності, партнера по діяльності, засобів, які дають змогу досягти результату діяльності. Вірно організоване ППРС формує оптимальні умови для активізації ходу саморозвитку. У той же час суттєво, аби середовище не було хаотичним, а будувалося та базувалося на основі як наукових досліджень, так і практичних обґрунтувань.

Вченими виокремлюються наступні принципи особистісноорієнтованої моделі побудови розвиваючого середовища в ЗДО:

- принцип активності, творчості, самостійності, основний зміст якого становить те, що діти творці предметного оточення дитячого садка, активні будівельники навколишнього простору;

- принцип проблемної насиченості (коли центри активності насичуються з взяттям до уваги діапазону ускладнення, що дає змогу кожній дитині піднятися до «стелі своїх можливостей»);

- принцип стабільності-динамічності, при якому слід брати до уваги при організації простору для дітей питання забезпечення безпеки і, в той же час, простір постійно змінюється у відповідності до теми, інтересів дітей, потреб дітей та дорослих. У той же час обстановка групи має бути зручною для організації дитячої діяльності (застосування багатofункціонального, трансформованого устаткування);

- принцип комплексування та гнучкого зонування, який надає змогу забезпечити дітям змогу займатися різноманітними видами діяльності одночасно не заважаючи один одному. Зазвичай, ППРС групи – це декілька центрів активності дитини («Центр пізнання і наукових відкриттів», «Центр творчості», «Центр рухової активності», «Міні-лабораторія», «Центр ігрової діяльності», «Центр конструювання» тощо), де вона може задовольнити власну цікавість, пізнавальний інтерес у повній мірі, потрапити в складну ситуацію та практичним, дієвим шляхом віднайти вихід з неї. ППРС може служити для дітей інформаційним полем при зустрічі з цікавими співрозмовниками, тим самим розширюючи горизонти пізнання;

- принцип відкритості-закритості дає змогу забезпечити взаємодію між суб'єктами освітніх відносин (запрошення в групу гостей, що зможуть задовольнити пізнавальний інтерес дітей в конкретній галузі знань; спілкування між дітьми різних вікових груп);

- принцип дистанції, позиції при взаємодії дорослих з дітьми, вважаємо має бути позначений постулатом «не поруч і не над, а разом»;

- принцип етапності та взяття до уваги вікових особливостей дітей визначає потребу створення для дітей середовища в «зоні найближчого розвитку», що забезпечує індивідуальні потреби та інтереси дітей;

- відкритість до змін, активного добудування середовища (незавершеність), що дає змогу активізувати пізнавальну активність дітей задля одержання кінцевого результату [40].

Упроваджуючи у педагогічну практику третю педагогічну умову, ми брали до уваги узагальнення С. Новосьолової. Вона зауважувала, що дитина починає бути «більш здібною», якщо володіє можливістю покращувати способи своїх дій в соціо-предметному середовищі на постійній основі. Автор трактує предметно-розвиваюче середовище як систему матеріальних об'єктів діяльності дитини, що функціонально моделює зміст розвитку його духовного та фізичного вигляду. Вона вважає, що збагачене середовище передбачає єдність соціальних та предметних засобів забезпечення різноманітної діяльності дитини.

Головною ідеєю, яка визначає розвиваючу функцію предметного середовища у дослідженнях С. Новосьолової, виступає поєднання традиційних та нових, незвичайних компонентів, що забезпечує спадкоємність розвитку діяльності від простих її форм до складніших. В наукових роботах автором визначені вимоги до побудови розвиваючого середовища, що розкриваються в наступних положеннях:

- середовище повинно бути сучасним та відповідати ключовим положенням ергономіки для дитячої діяльності, яка розвивається;

- середовище повинно забезпечити досягнення нового, перспективного рівня в розвитку дитячої діяльності;

- базисні компоненти середовища мають бути співмасштабними та співвідноситися з мікропростором і макропростором діяльності дітей та дорослих;

- зміст середовища (матеріали, обладнання) має задовольняти потреби найближчого, актуального та перспективного розвитку дитини, на основі

ампліфікації (збагачення) предметної основи розвитку конкретних видів діяльності;

- середовище має брати до уваги вікові особливості дітей старшого дошкільного віку.

С. Новосьолова виокремлює у власних дослідженнях базові компоненти предметного середовища та відносить до останніх: природне середовище, фізкультурно-ігрові й оздоровчі споруди, предметно-ігрове середовище, дитячу бібліотеку, ігротеку та відеотеку, дизайн-студію, музично-театральне середовище, предметно-розвиваюче середовище занять та інші. Автор у власних працях особливу увагу приділяє створенню «середовища усамітнення» (різноманітність індивідуальної дитячої діяльності у відповідності до інтересів).

Провідним науковцем виокремлено наступні компоненти та характеристики ППРС:

- комфортність та безпека обстановки, і як потрібна та обов'язкова умова, виконання санітарно-гігієнічних норм;

- відповідність розвиваючого середовища до освітньої програми, що реалізується в ЗДО;

- облік всіх напрямків розвитку дитини (в рівній мірі);

- різноманітність середовищ (центрів дитячої активності), а також раціональне розташування останніх;

- забезпечення багатства сенсорних вражень у дітей дошкільного віку;

- забезпечення індивідуальної дитячої діяльності на самостійній основі;

- забезпечення змоги для організації досліджень, пошукової діяльності, експериментування, моделювання, макетування, колекціонування;

- доступне розташування предметів і посібників у відповідності до віку дітей;

- формування умов для моделювання та перетворення навколишнього середовища [40].

Визначаючи та використовуючи ті або інші принципи побудови розвиваючого середовища в практичній діяльності, які сприяють пізнавальному розвитку дітей старшого дошкільного віку, доцільно брати до уваги те, що конкретна реалізація принципів побудови середовища передбачає її моделювання у відповідності до них. Під час моделювання ППРС дуже важливо спиратися на наукові положення науковців, беручи до уваги багатофункціональність всіх базових компонентів, пропонованої моделі побудови ППРС, поєднання в просторі цілого і частин. У ППРС повинно бути місце для реалізації таких схем взаємодії «Я – Я», «Я – вихователь», «Я – інші», «Я – всі діти», «Я – інші дорослі».

Всі предмети, які вносяться до розвиваючого середовища, мають відповідати певним вимогам:

- відповідність освітній програмі ЗДО;
- відповідність предметного обладнання та устаткування ППРС сучасним світовим тенденціям;
- предметне оточення має бути насичене інформацією та стимулювати пошук;
- предметне оточення повинне відображати побут регіону, предмети народного декоративно-прикладного мистецтва, особливості праці людей.

Обґрунтовуючи схарактеризовані вище педагогічні умови оптимізації освітнього процесу, спрямовані на пізнавальний розвиток дітей старшого дошкільного віку, підкреслимо: їх реалізація на етапі формування відбуватиметься одночасно. У такий спосіб забезпечиться комплексний підхід до розвитку пізнавальної діяльності досліджуваних, активізується участь формувальному експерименті усіх учасників – дітей 5 – 7 років, їхніх батьків та вихователів ЗДО. До кожної з визначених педагогічних умов добираються відповідні методи і форми експериментальної роботи з дошкільниками та дорослими.

3.2. Методика формувального експерименту

Мета формувального експерименту полягала в оптимізації освітнього процесу, упровадженні в освітній процес обґрунтованих вище педагогічних умов та ефективних методів пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку. В ній взяли участь усі досліджувані, які були задіяні у констатувальному експерименті.

Методика формувального експерименту була комплексною за своїм характером й векторами і передбачала паралельну роботу з дошкільниками, педагогами та батьками. Це потребувало належної уваги до кожного з означених вище напрямів експериментальної роботи. Детальніше про кожний метод формувального експерименту, пов'язаний з упровадженням обґрунтованих педагогічних умов йдеться нижче.

Методи до першої педагогічної умови

У відповідності з даною умовою у ЗДО створювалося розвивальне для пізнавального розвитку дітей 5 – 7 років предметне та соціальне середовище, що активізувало творчу активність досліджуваних, забезпечувало їм комфортну атмосферу. Освітній процес було побудовано за 3 етапами: пропедевтичним, відтворюючим і моделюючим. Експериментатор опосередковано впливав на процес творчої діяльності дітей перш за все через активізацію пізнавального інтересу та мотивації досягнення.

З метою реалізації даної стратегії на етапі формування був використаний комплекс методів, до складу якого увійшли ігри-фантазування, дидактичні ігри, творчі вправи та завдання. Кожний схарактеризовано нижче.

Творче завдання 1 .

Мета: навчити дітей складати сюжетну розповідь за допомогою структурно-логічної схеми, додержуватись основної сюжетної лінії, характеризувати головних героїв. Розвивати фантазування, уяву, підвести дітей до пошуку різноманітних способів розгортання сюжету.

Експериментатор пропонував дітям скласти колективну розповідь про пригоди лисеняти та жабки (чи будь-яких інших тварин). Дорослий

враховував кожну пропозицію дітей, просив обґрунтувати її, задавав навідні запитання. В кінці завдання дорослий просить дошкільників зобразити на малюнку ситуацію розповіді, яка найбільше сподобалася.

Творче завдання 2.

Мета: вправляти дітей під час добору різноманітних груп слів до заданого слова, вчити усвідомлювати пряме й переносне значення слів. Уточнити уявлення дошкільнят щодо жанрових й композиційних особливостей казкового жанру. Вміти складати казку з опорою на літературознавчі уявлення. Розвивати дивергентне мислення, творчу уяву дітей.

Педагог пропонує дошкільникам разом скласти казку «Про чарівний чобіт». По ходу її складання обговорюються найбільш вдалі пропозиції щодо героїв та подій. По завершенні дорослий задає дітям запитання з метою уточнення послідовності подій та основних дійових осіб казки. Завершується заняття наданням можливості відобразити прочитане на власний розсуд – у малюнку, аплікації, ліпленні або конструюванні з паперу.

Творче завдання 3.

Мета: вправляти дітей в уміннях відгадувати загадки, усвідомленні образного змісту останніх; знайомити з жанровими особливостями прислів'їв й приказок, вчити складати невеличкі розповіді за змістом прислів'їв, відчувати задоволення від пізнання нового.

Експериментатор надає можливість кожному дошкільнику, який хоче вербалізувати свою відповідь, реалізувати своє бажання. Він пояснює незрозуміле, зокрема зміст маловживаних слів та виразів. Насамкінець дорослий підкреслює мудрість народних спостережень, коментує, що нового сьогодні дізналися діти, схвалює усіх за активність.

Завдання 4. «З'єднай крапки»

Мета: розвивати вміння аналізувати та планувати дії, оперативно знаходити вірний варіант вирішення.

Експериментатор роздає дошкільникам листочки із зображенням, яке намічене крапками. Завдання полягає в тому, щоб з'єднати крапки по контуру задля утворення повноцінного малюнку. Він утримується від підказок, підтримує дітей емоційно, висловлює довіру можливостям кожної дитини впоратися самостійно.

Завдання 5. Ігрова вправа «Відтвори візерунок за зразком».

Мета: розвивати вміння відтворювати план дії подумки, у практичному відтворенні рисунка проявляти єдність волі й мислення. Контролювати власні дії, виправляти помилки самостійно.

Матеріалом слугують індивідуальні картки, де містяться зразки візерунків, а також готові деталі. Принцип викладання візерунка полягає в накладанні одних деталей на інші («листяний пиріг»). Експериментатор заохочує пізнавальний інтерес, активізує мотивацію досягнення, разом з усіма радіє успіхам.

Завдання 6. «Знайди спільне».

Мета: вправляти дошкільників в уміннях розглядати, міркувати та вербалізувати свої судження з приводу того, чим подібні та чим різняться зображення на картинках (для цього дається пара). Для прикладу: м'яч – кавун; літак – метелик; людина – тварина; місто – село; вовк – собака; зима – літо; береза – ромашка; день – ніч.

Експериментатор уникає підказок, повторює інструкцію, кому це потрібно, стимулює самостійні пошукові дії дошкільників, схвалює за наполегливість та кмітливість.

Завдання 7. «Ми – музиканти»

Мета: організувати пошукову діяльність дошкільників. Задля цього зібрати в груповій кімнаті предмети, з яких можна видобувати звук. Створити шумовий оркестр.

Експериментатор заохочує пізнавальний інтерес, висловлює довіру можливостям дітей, схвалює вдалі спроби. У випадках, коли дитина

помиляється, робить невдалу спробу, педагог пояснює: усі вчаться на своїх помилках, отже, не варто зневірюватися у собі.

Завдання 8.

Мета дидактичної гри «П'ятий зайвий» полягає у вправлянні дошкільників в умінні узагальнювати та аргументувати. Дітям видаються картинки, на яких зображено 5 предметів, 4 з яких можна об'єднати загальним поняттям (вони належать до одного класу). При цьому 5-ий предмет належить до іншого класу, тобто є зайвим. Вихователь задає питання, чому дитина об'єднала в одну групу саме ці, а не інші предмети, і просить обґрунтувати свій вибір.

Наприклад: а) альбом для малювання, книжка, блокнот, зошит, нотний зошит; б) пилка, молоток, цвях, обценьки, ложка; в) склянка, банка, пляшка, графин для води, каструля; г) олівець, пензлик, аркуш паперу, фарби, картина.

Приклади вправ, що додатково можуть бути застосованими на зазначеному етапі представлено в Додатках Б, Є.

Методи до другої педагогічної умови

Відповідно до визначеної педагогічної умови в освітньому процесі ЗДО використовувалися проблемні ситуації як стимулпізнавальної активності дошкільників.

Пріоритетною лінією виступав інтелектуально-творчий напрям, завдяки якому відбувається розвиток творчої уяви, основних розумових операцій, творчих можливостей дітей, що збагачує можливості останніх у самостійному пошуку способів вирішення творчих завдань.

Вирішення завдань з розвитку творчого мислення й фантазування виступало змістовною лінією.

Було визначено наступні завдання другого етапу роботи:

- розвивати гнучкість, швидкість, мислення, творчу уяву завдяки використанню ігор-фантазувань;

- формувати знання щодо засобів творчих дій в різноманітних видах діяльності.

Створення розвивального середовища, яке містить у собі ознаку новизни й проблемності на постійно являється основою для здійснення такої роботи.

До одного з найістотніших принципів зазначеного виду роботи відносився принцип багатоваріантності рішень, що сприяв розвитку гнучкості, швидкості мислення.

Завдання 9.

Мета дидактичної гри «Розклади на групи» - вправляння дошкільників в умінні класифікувати предмети за певними ознаками. Матеріалом слугували картинки, де було зображено тварин усіх 4 класів: птахи, риби, ссавці, комахи.

Дошкільникам належало розкласти картинки на групи так, щоб у кожній з них вони були подібні між собою у відповідності до певної ознаки. Пояснити суттєві ознаки кожної з груп. Дорослий заохочує самостійні пошукові дії дошкільників, активізує мотивацію досягнення.

Завдання 10.

Мета «Гри з кубиками та блоками» - вправляти дітей в уміннях діяти за схемою, виявляти самостійність та творчу ініціативу. Експериментатор пропонує дошкільникам побудувати казковий палац у відповідності до запропонованої схеми. Водночас він зауважує: за бажання, можна внести у свою будову елементи творчості, зробити її оригінальною. Дорослий не втручається без потреби у діяльність дошкільників, заохочує і схвалює їхні конструктивні дії та творчі прояви.

Завдання 11. «Закінчи казку».

Мета полягає у розвитку творчості мислення й креативності. Експериментатор пропонує дітям вигадати продовження знайомої казки або створити казку за картинкою.

Дорослий залишає за дошкільниками право вносити у свій твір елементи новизни, заохочує прояви творчої ініціативи, схвалює вдалі рішення.

Завдання 12. «Я – актор».

Мета полягає у стимулюванні та розвитку творчої активності дітей.

Дітям пропонують 2 ролі казкових персонажів, які не пов'язані між собою загальним сюжетом (наприклад, солдат і лікар Айболить, міліціонер і принцеса). Діти мають розіграти сюжети, які були вигадані ними. Для прикладу, це може бути розмова по телефону чи гра-фантазія або гра-драматизація. У цей час решта дітей спостерігає за однолітками, згодом відбувається зміна учасників гри.

На третьому – моделюючому етапі експерименту відбувається індивідуальне й колективне моделювання творчих здібностей старших дошкільників під час пізнавальної діяльності. Мета цього етапу полягає у збагаченні різноманітних видів діяльності на основі розвитку творчих здібностей дітей. Основними завданнями виступили: навчання дітей застосування творчої активності адекватно до відповідних ситуацій та власних творів; сприяння усвідомленому переносу дошкільниками набутих умінь у самостійну творчу діяльність. З цією метою застосовано цикл поданих нижче ігор-фантазувань.

Завдання 13. «Яскрава мова».

Мета полягала у сприянні освоєнню дошкільниками виразних властивостей мови (придумування епітетів), відтворенню казкових образів у власних малюнках. Експериментатор пропонує дошкільникам вигадати якомога більше епітетів, які характеризують того або іншого персонажа казки Шарля Перо «Попелюшка», описати зовнішність, одяг, характер останнього, намалювати улюбленого героя. Дорослий заохочує і схвалює прояви дитячої кмітливості, самостійності, креативності.

Завдання 14. «Перетвори вірш на казку».

Мета: навчити дітей складати казку у відповідності до змісту вірша, розвивати художньо-естетичне сприймання твору в єдності змісту й художньої форми, чутливість до образних засобів мовлення.

Експериментатор пропонує дошкільникам скласти творчу розповідь за віршем Корнія Чуковського «Мийдодір». Дорослий не дає прямих підказок, стимулює самостійну активність дітей, схвалює вдалі спроби, заохочує активність невпевнених у собі осіб.

Завдання 15.

Мета гри-фантазування «У рими» - стимулювати творчу активність дошкільників засобами літератури. Експериментатор читає дітям вірш на власний вибір, просить уважно його прослухати, вслухатися у рими. Педагог пропонує дітям самостійно стати поетами та спробувати складати вірші. Перш за все, для цього необхідно знайти рими для слів, далі спробувати завершити коротенький віршик. Дорослий заохочує творчі пошуки дітей, схвалює вдалі спроби, підтримує невпевнених у собі дошкільників.

Завдання 16.

Мета гри «А що, коли б... ?» полягає у навчанні дітей умінню висловлювати будь-які, навіть найбільш несподівані припущення задля того, аби віднайти компромісний варіант розв'язання проблеми; розвитку кмітливості, уяви, мовлення, пам'яті.

Вихователь висловлює пропозицію поміркувати «А що, якщо б цуценята повибігали з двору? А що, якби господар не збудував собачої будки? А що, якби господарі не доглядали собаку з цуценятами? А що, якби хлопчаки дражнили цуценят палицями? А що, якби цуценятам не давали гризти кісточок, як би вони могли гострити зубки?». Педагог підтримує влучні пропозиції дітей, заохочує до активності мовчунів, схвалює оригінальні ідеї активних дошкільників.

Завдання 17. «Як із відомого «склеїти» невідоме?».

Мета полягає у розвитку фантазії й творчої уяви дошкільників. Виконання зазначеного завдання базується на застосуванні такого

прийому, як аглютинація (від гр. – «склеювання»). Сутність останнього розкривається в тому, що частини різноманітних об'єктів поєднуються, «склеюються» разом. Завдяки цьому утворюється новий об'єкт з оригінальними, раніше невідомими, незвичними якостями, на кшталт:

а) поєднуючи частини різноманітних тварин, «сконструйте» нову тварину, яка не існує і яка володітиме незвичайними якостями. Намалюйте таку тварину та найменуйте її;

б) у відповідності до того самого принципу, створіть транспортний засіб або щось із меблів, посуду тощо.

Педагог підтримує позитивний настрій дошкільників, їхнє бажання знаходити різні варіанти поєднання частин у цілій тварині, схвалює оригінальні ідеї та творчі знахідки.

Методи до третьої педагогічної умови

Упровадження у педагогічну практику третьої педагогічної умови потребувало організації експериментальної роботи з педагогами базового ЗДО та батьками дітей старшого дошкільного віку з метою оптимізації процесу їхнього пізнавального розвитку. Використано консультації, тренінг, проведення круглого столу та оформлення пам'яток з досліджуваної проблеми. Детальніше про кожний з використаних методів йтиметься нижче.

Консультації

На базі закладу дошкільної освіти упродовж формувального експерименту функціонував консультаційний пункт для батьків та молодих вихователів. Основною тематикою були питання, пов'язані з організацією самостійної пізнавальної діяльності дітей старшого дошкільного віку. Пропонувалися такі теми: «Дитяче дослідження та як його організувати», «Вчимо дитину знаходити проблему», «Пошук можливих шляхів розв'язання проблеми», «Як перевіряється гіпотеза», «Навчаємо формулювати висновки». Експериментатор пояснює незрозуміле, ілюструє сказане прикладами, відповідає на запитання батьків та молодих педагогів.

Тренінг

Мета: розширити знання педагогів про проектну діяльність як засіб розвитку пізнавальної активності та її упровадження у практику роботи дошкільного закладу; зацікавити дітей старшого дошкільного віку з інформацією і технологіями, які можуть їм стати у нагоді у реальному житті.

Експериментатор пояснює важливість залучення дітей 5 – 7 років життя у проекти, з допомогою яких вони навчатимуться освоювати нове, експериментувати, винаходити, відкрито виражати власні думки, приймати рішення, допомагати один одному, формулювати свої інтереси й усвідомлювати власні можливості.

Організатор тренінгу підкреслює необхідність надання дітям напередодні вступу до школи можливості набувати знань самостійно, що сприяє розумовій активності, збагачує інтелектуальні враження, розширює пізнавальні інтереси. Він пропонує учасникам тренінгу послухати та обговорити зміст китайського прислів'я: «Розкажи – і я забуду, покажи – я запам'ятаю, дай спробувати – і я зрозумію!».

Ведучий пояснює, що метод проектів передбачає інтеграцію різних видів діяльності на основі єдиного тематичного проекту, в основі якого лежить певна проблема.

Учасникам тренінгу надається можливість самим визначити тематику проекту, спрямованого на пізнавальний розвиток дошкільників (Наприклад, «Життя Космосу», «Неіснуюча тварина», «Картина світу» тощо), на прикладі якого практично «програти» упровадження проекту у практику своєї роботи, зайнятися малюванням, ліпленням, аплікацією, конструюванням з даної теми. По завершенні учасники тренінгу обмінюються враженнями, показують та коментують результати своєї творчості, вправляються в умінні висловлювати свої думки публічно.

Круглий стіл

На обговорення педагогів і батьків виноситься питання міри і форми оптимальної допомоги дорослих під час виконання дошкільниками

самостійних розумових та практичних завдань пізнавального характеру. Педагог пропонує в ході колективної дискусії визначити позитивні та негативні наслідки різної міри (максимальна, оптимальна, мінімальна) та форми (навідне запитання, пропозиція-нагадування, асоціативний зв'язок, словесна часткова підказка, словесна повна підказка, показ дитині способу дії) допомоги дитині з боку дорослих. По завершенні педагоги роздають батькам пам'ятки щодо пізнавального розвитку дітей 5 – 7 років.

Пам'ятки

В ході формувального експерименту використано три пам'ятки, адресовані батькам дошкільників. Вони присвячувалися таким важливим аспектам пізнавального розвитку дітей 5 – 7 років, як життєвий досвід та його значення в житті, організації проектної діяльності дошкільників та розвитку у них пізнавального інтересу.

Кожна пам'ятка містила визначення суті означеного аспекту пізнавального розвитку та вимоги до ефективної організації процесу пізнавального розвитку дошкільників в умовах сім'ї. У пам'ятках поради викладалися доступною мовою, чітко і переконливо.

Детальніше кожна пам'ятка описана у Додатку Е.

Описана вище система формування, в якій були задіяні усі учасники експериментальної роботи (дошкільники 5 – 7 років, їхні батьки та вихователі) виявилася ефективною, що засвідчують наведені у наступному підрозділі дані контрольного зрізу.

3.3. Оцінка ефективності експериментальних впливів на пізнавальний розвиток дітей 5 – 7 років

Мета контрольного експерименту полягала у визначенні міри ефективності педагогічних умов та методів пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку, описаних вище. У контрольному експерименті взяли участь ті ж діти, що були учасниками констатувального та формувального експериментів. Контрольний зріз провадився за тією ж

методикою, що і констатує: завдання «Домалюй фігуру» та завдання «Вербальна фантазія». У ході контрольного експерименту здійснено спостереження за самостійною діяльністю дошкільників, їх взаємодією з вихователями ЗДО та батьками.

Результати дослідження, проведеного за методикою «Домалюй фігуру» у контрольному експерименті, представлено у табл. 3.1.

Таблиця 3.1.

**Кількісний розподіл досліджуваних за результатами методики
«Домалюй фігуру» у контрольному експерименті**

Тип розв'язку завдань	Експериментальна група		Контрольна група		Відхилення	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
1	2	3	4	5	8	9
0 тип	0	0,00	1	10,00	1	10,00
1 тип	1	10,00	2	20,00	1	10,00
2 тип	2	20,00	1	10,00	-1	-10,00
3 тип	2	20,00	4	40,00	2	20,00
4 тип	2	20,00	2	20,00	0	0,00
5 тип	3	30,00	0	0,00	-3	-30,00
Всього	10	100,00	10	100,00	0	0,00

Встановлено, що у контрольній підгрупі знову, як і на констатувальному етапі, у жодного дошкільника не виявлено п'ятого типу розв'язку експериментальних завдань на уяву, тобто високий рівень уяви. У той же час, в експериментальній підгрупі було виявлено у трьох дітей (30%). Низький рівень уяви, тобто 0 тип розв'язку експериментальних завдань на уяву – в експериментальній підгрупі – 1 дитина (10%), в контрольній – 0 дітей (0%). Результати, які були одержані у контрольній й експериментальній групі на контрольному етапі експерименту різняться.

У відповідності до розроблених рівнів пізнавального розвитку на рис. 3.1, можна спостерігати, що до креативного (високого) рівня належить: 20%

дітей у контрольній групі та 50% (проти 30% на констатувальному етапі експерименту) у експериментальній групі.

Таким чином, в контрольній групі 50% дошкільників має 2 і 3 тип розв'язку експериментальних завдань на уяву, тобто репродуктивний рівень пізнавального розвитку. У експериментальній групі 50% дітей характеризуються креативним рівнем пізнавального розвитку.

Нижче схарактеризовано результати дослідження, проведеного за методикою «Вербальна фантазія», одержані у контрольному експерименті. Як засвідчив аналіз якісно-кількісних даних, у дітей, що володіли недостатньою розвинутою фантазією і входили до складу експериментальної груп, збільшився кількісний склад, що засвідчує ефективність формувальних впливів. У той же час в контрольній групі він майже не змінився.

Узагальнені порівняльні дані подано у таблиці 3.2

Таблиця 3.2

**Кількісний розподіл досліджуваних за результатами методики
«Вербальна фантазія» у контрольному експерименті**

Рівень розвитку фантазії	Експериментальна група		Контрольна група		Відхилення	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
1	2	3	4	5	8	9
Дуже високий	3	30,00	1	10,00	-2	-20,00
Високий	3	30,00	4	40,00	2	20,00
Середній	2	20,00	3	30,00	0	0,00
Низький	2	20,00	1	10,00	-1	-10,00
Дуже низький	0	0,00	1	10,00	1	10,00
Всього	10	100,00	10	100,00	0	0,00

Аналіз поданих у таблиці 3.2 експериментальних даних за свідчив, що у контрольній підгрупі 10% дітей 5 – 7 років мають дуже високий рівень пізнавального розвитку, 40% – високий, 30% – середній рівень, 10% –

низький рівень і 10% – дуже низький рівень. Тобто, результати майже не змінилися.

У той же час на контрольному етапі в експериментальній групі досліджуваних 30% дітей (проти 20% на констатувальному) характеризувалися високим рівнем розвитку фантазії, 30% (проти 10% на констатувальному) – високим рівнем, 20% – середнім рівнем, 20% – низьким і 0% – дуже низьким рівнем. Позитивна динаміка змін відбулася завдяки упровадженню у практику педагогічних умов та методів ефективного розвитку у дітей 5 – 7 років здатності висувати оригінальні ідеї та приймати креативні рішення.

Отже, результати, одержані у контрольній і експериментальній групі, одержані по обом методикам, суттєво різняться. Різняться і дані спостереження за самостійним виконанням дітьми старшого дошкільного віку практичних завдань пізнавального характеру у звичних умовах життєдіяльності. Як засвідчив аналіз даних емпіричних даних, в експериментальній групі суттєво, у контрольній несуттєво збільшилася кількість досліджуваних з високим рівнем пізнавального інтересу, допитливості, креативністю. Водночас в експериментальній групі досліджуваних зовсім не виявлено дошкільників з низьким рівнем пізнавального розвитку, в той час, як у контрольній їх кількість склала 10%.

На рисунку 3.1 подано узагальнені дані кількісного розподілу досліджуваних старшого дошкільного віку на креативний, репродуктивний та адаптивний рівні пізнавального розвитку на етапі контролю.

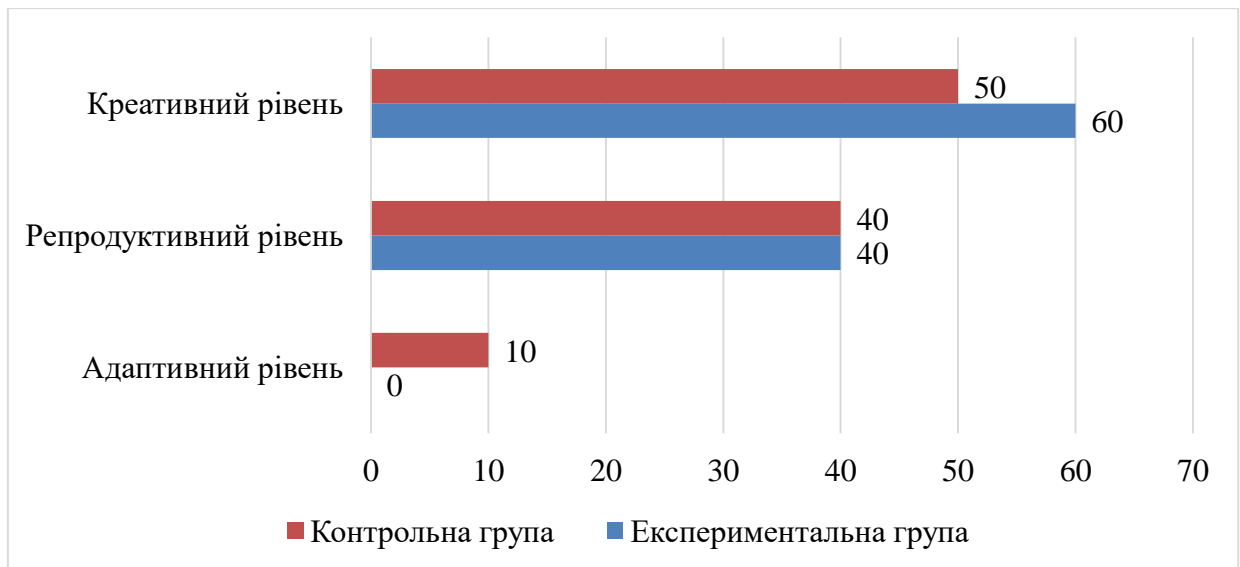

Рис. 3.1. Розподіл досліджуваних експериментальної і контрольної груп за рівнями пізнавального розвитку у контрольному експерименті.

Як засвідчують представлені дані, в обох досліджуваних групах переважна більшість дітей (в експериментальній – 60%, в контрольній групі – 50%) характеризуються креативним рівнем пізнавального розвитку.

Аналіз результатів продемонстрував, що в експериментальній групі істотно збільшився кількісний склад дітей старшого дошкільного віку, віднесених до високого рівня пізнавального розвитку внаслідок проведення формувального експерименту. У той же час, показники контрольної групи суттєво не змінилися. Це засвідчує переваги розробленої і упровадженої нами у педагогічну практику системи виховних впливів у порівняння з традиційною.

Змінилися на краще поінформованість та технологічна грамотність вихователів ЗДО та певною мірою батьків.

Спостереження за взаєминами педагогів і батьків з досліджуваними 5 – 7 років на етапі контролю засвідчило, що завдяки проведеній системі консультацій, тренінгу, круглому столу, пам'яткам, переважна більшість вихователів ЗДО, які брали участь в експерименті, оволоділи сучасними методиками пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку, оволоділи педагогічною рефлексією, осучаснили зміст та форми роботи з сім'єю щодо виховання самостійності, творчої ініціативи та креативності.

Збагатилися уявлення більшості батьків щодо різних аспектів пізнавального розвитку, зокрема важливості для успішної життєдіяльності дітей 5 – 7 років умінь поводитися самостійно, наполегливо, впевнено. Водночас установки значної кількості батьків щодо передчасного втручання у самостійну діяльність дошкільників, надміру їх опікати та контролювати виявилися надміру консервативними і потребували систематичної і тривалої подальшої роботи в означених напрямках.

Отже, в цілому можна констатувати, що гіпотезу підтверджено, завдання дослідження розв'язані, система педагогічних умов та методів пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку, розроблених на етапі формування, виявилася досить ефективною.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ ІІІ

Стратегія організації формувального експерименту базувалася на сучасних методологічних засадах та емпіричних даних констатувального етапу роботи. Розроблено, теоретично обґрунтовано та упроваджено у практику педагогічні умови оптимізації освітнього процесу, спрямованого на пізнавальний розвиток дітей старшого дошкільного розвитку.

Основними педагогічними умовами на етапі формування виступили: створення у ЗДО та сім'ї розвивального для пізнавального розвитку дітей 5 – 7 років середовища, комфортної атмосфери; використання в освітньому процесі проблемних ситуацій як стимулу пізнавальної активності дошкільників; упровадження у педагогічну практику сучасних освітніх технологій пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку.

До кожної з визначених педагогічних умов підібрано комплекс адекватних методів формування у дошкільників пізнавальної активності. Основними з них виступили творчі завдання, ігри – фантазії, спостереження. У роботі з вихователями і батьками використано: консультації, тренінг, круглий стіл та пам'ятки.

Як засвідчив контрольний експеримент, упроваджені у практику базового ЗДО педагогічні умови та методи в цілому виявилися ефективними, позитивно вплинули на розширення системи знань досліджуваних, здатність дітей старшого дошкільного віку виявляти пізнавальний інтерес і допитливість, проявляти самостійність та креативність як базові якості особистості.

Зафіксовано позитивну динаміку змін у поінформованості та технологічній грамотності педагогів і батьків. Водночас з'ясувалося, що практика керівництва значною кількістю батьків самостійною пізнавальною діяльністю дітей 5 – 7 років і після формувального експерименту залишилася консервативною: вони надмірно опікали та контролювали своїх дітей, передчасно втручалися в їхню діяльність, зловживали підказками та показом способів дій. Це актуалізує необхідність подальшої тривалої та

різнобічної роботи з представниками сімей щодо конструктивного керівництва самостійною діяльністю дошкільників.

Таким чином, висунуту гіпотезу підтверджено, що дає підстави для формулювання висновків з проведеного магістерського дослідження.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі реалізовано комплексний підхід до пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку в умовах суспільного та сімейного виховання. Результати дослідження засвідчили досягнення мети, розв'язання поставлених завдань і дали підстави для таких висновків:

Згідно першого завдання, у роботі проаналізовано стан розробки проблеми пізнавального розвитку дітей 5 – 7 років вітчизняними та зарубіжними психологами і педагогами. Встановлено, що означеній проблемі присвячено чимало наукових праць теоретичного та експериментального характеру, проте у більшості з них розкрито особливості розвитку у дітей дошкільного віку пізнавальних процесів – сприймання, уваги, пам'яті, мислення, уяви та основних розумових операцій. Зафіксовано дефіцит робіт, присвячених дослідженню допитливості, самостійності та креативності як базовим якостям особистості дошкільника та умовам їх ефективного розвитку у ЗДО та сім'ї. Це обумовлює актуальність нашого дослідження.

Встановлено, що провідними фахівцями розроблено концептуальні засади пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку та визначено зміст провідної категорії Під пізнавальним розвитком дитини 5 – 7 років розуміється складний інтегрований феномен, який включає розвиток пізнавальних процесів, які виступають різними формами орієнтації дитини в оточуючому світі, у самій собі, регулюють її діяльність, засвідчується пізнавальною компетентністю дитини взагалі, допитливістю як базовою якістю зокрема.

На етапі дошкільного дитинства пізнавальний розвиток зазнає інтенсивного розвитку: дитина накопичує чимало уявлень і знань про оточуючий світ та саму себе; активно формуються способи чуттєво пізнання, вдосконалюється сприймання; об'єктом уваги стають не лише предмети, а й дії з ними, а також ознаки предметів – форма, величина, властивості; діти починають порівнювати об'єкти та явища за ознаками та властивостями,

встановлювати схожість та відмінності, класифікувати їх; мовлення стає засобом пізнання; розвивається вміння приймати і правильно розуміти інформацію, аналізувати та запам'ятовувати її; закладаються основи допитливості як базової якості особистості. У старшому дошкільному віці діти систематизують накопичену інформацію, завдяки логічним операціям встановлюють зв'язки і залежності, знаходження у просторі та часі; розвивається знаково-символічна функція свідомості – вміння використовувати знаки для позначення дій, ознак, моделей.

За другим завданням, визначено критерії, показники, компоненти пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку та схарактеризованого рівні. Розроблено змістовий, мотиваційний та діяльнісний критерії оцінки міри пізнавального розвитку дітей 5 – 7 років. Основними компонентами структури досліджуваного явища виступили когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компонент.

Розроблено та схарактеризовано особливості пізнавального розвитку дошкільників адаптивного, репродуктивного та творчого рівнів, які відрізнялися між собою проявами самостійності, впевненості у собі, наполегливості, оптимізму, пізнавальної активності, креативності. Представників адаптивного рівня виявилось 10%, репродуктивного - 40%, творчого - 50%. Що засвідчило необхідність організації формувального експерименту, спрямованого на оптимізацію процесів суспільного та сімейного виховання дітей старшого дошкільного віку

За третім завданням з'ясовано вплив на особливості пізнавального розвитку дошкільників сімейного та суспільного виховання. Встановлено, що педагоги краще за батьків поінформовані у суті та значенні пізнавального розвитку для формування особистості у дошкільному дитинстві. Водночас з'ясувалося, що вихователі ЗДО і особливо батьки зловживають опікою і контролем над самостійною пізнавальною діяльністю дошкільників, передчасно втручаються у неї, вдаються до прямих підказок способів дій. Це гальмує та деформує процес пізнавального розвитку дітей 5 – 7 років.

Визначено, що у присутності батьків третина дітей старшого дошкільного віку втрачають свою незалежність і впевненість, поведуться імпульсивніше, ніж у закладі дошкільної освіти, очікують допомоги та частіше звертаються за нею на самому початку виконання практичного завдання.

За четвертим завданням розроблено й експериментально перевірено педагогічні умови та методи ефективного пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку. До основних педагогічних умов віднесено: створення у ЗДО та сім'ї розвивального для пізнавального розвитку дітей 5 – 7 років середовища, комфортної атмосфери; використання в освітньому процесі проблемних ситуацій як стимулу пізнавальної активності дошкільників; упровадження у педагогічну практику сучасних освітніх технологій пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку.

У формуальному експерименті розроблено комплексну методику, яка спрямовувалася на активізацію пізнавальної активності дошкільників, оснащення новими технологіями пізнавального розвитку дітей педагогів базового ЗДО, розширення поінформованості батьків про суть та значення самостійності й креативності дітей 5 – 7 років, вправлення дорослих у використанні адекватного потребам та віковим можливостям дошкільників стилю керівництва батьками та вихователями самостійною діяльністю дітей. З цією метою у роботі з дошкільниками використано творчі завдання, ігри – фантазії та спостереження; у роботі з педагогами та представниками сімей – консультації, тренінг круглий стіл та пам'ятки.

За п'ятим завданням організований контрольний експеримент та здійснено оцінку ефективності розроблених на етапі формування педагогічних умов та методів оптимізації виховного процесу, спрямованого на пізнавальний розвиток дошкільників.

З'ясовано, що завдяки формувальним впливам суттєво покращилися показники пізнавальної активності досліджуваних 5 – 7 років. Так по експериментальній групі кількість досліджуваних креативного рівня

пізнавального розвитку зростає на 60%, по контрольній групі – лише на 50%. Склад репродуктивного рівня змінився таким чином: кількість дошкільників експериментальної групи зріс на 40,% за рахунок переходу усіх досліджуваних з низького рівня. Відбулася позитивна динаміка змін у кількісному складі адаптивного рівня розвитку пізнавальної активності: в експериментальній групі таких дітей не виявлено, а контрольній – їхня кількість 40.

Отже, результати контрольного експерименту підтвердили позитивну динаміку зрушень у рівнях пізнавального розвитку дітей 5 – 7 років та ставленні до нього педагогів і батьків, що дає підстави оцінити запроваджені у практику педагогічні умови та методи пізнавального розвитку дошкільників ефективними.

До перспективних напрямів подальшої роботи означеному напрямі можна віднести: забезпечення наступності у пізнавальному розвитку дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного років; порівняння особливостей пізнавального розвитку дошкільників у різних типах освітніх закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьев Б. Г. Познавательные потребности и интересы. Ученые записки ЛГУ. Психология. 1959. Вып. 16. №265. С. 41-60
2. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini>
3. Бакаева О. Н. Дошкольная педагогика: методические указания к выполнению курсовых работ: учебно-методическое пособие.- М., Берлин: Директ-Медиа, 2017. 91 с.
4. Белкина В. Н. Психология раннего и дошкольного детства: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. М.: Академический Проект, 2020. 256 с.
5. Білан О. І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля». Тернопіль: Мандрівець, 2017. 256с.
6. Божович Л. И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка: *Хрестоматія по психології* / под ред. А. В. Петровского. М.: Просвещение, 1987. С. 408–412
7. Венгер А. Л. Психологическое консультирование и диагностика в 2 ч. М.: Генезис, 2001. 128 с.
8. Венгер Л., Дьяченко О., Тарасова К. Дошкольное обучение: программа, направленная на развитие способностей // Дошкольное воспитание. 2007. №2. С.9-14
9. Выготский Л.С. Игра и ее роль в психологическом развитии ребенка. *Вопросы психологии*, 1986. № 6. С. 13-18
10. Гальперин П.Я. Психология как объективная наука. М.: Институт практической психологии, 1998. 480 с.

11. Гамова С.Н. Возможности укрепления эмоционального здоровья детей дошкольного возраста средствами физической культуры // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. Серия: Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика. 2014. Т. 20. №4. С. 180–183

12. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 367 с.

13. Гусова А.Д. Особенности развития познавательных процессов детей старшего дошкольного возраста // Современные исследования социальных проблем. 2017. С. 233-240

14. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. М.: ИНТОР, 1996. 544 с.

15. Добрынин Н. Ф. Основные вопросы психологии внимания. Психологическая наука в СССР. Т.1. М.: Изд. АПН РСФСР, 1959. 644 с.

16. Донцов Д.А., Донцова М.В., Пятаков Е.О. Развитие психических познавательных процессов в наиболее восприимчивых возрастах — начиная с дошкольного возраста и заканчивая юностью. *Вестник практической психологии образования*, 2017. Том 14. №3. С. 94–106

17. Дуброва В.П., Милашевич, Е.П. Организация методической работы в дошкольном учреждении / В.П. Дуброва, Е.П. Милашевич. М.: Новая школа, 2009. 28-35с.

18. Дьяченко О.М., Кирилова А.І. Про деякі особливості розвитку уяви дітей дошкільного віку. *Питання психології*. 1987. № 1. С.44-51

19. Запаліть вогник допитливості молодших школярів: методичний посібник / Укладач І.В. Сидорець. В.: ВДПУ, 2010. 65 с.

20. Запорожец А.В. Значение периодов детства для формирования детской личности. *Хрестоматия по психологии: учеб. пособие для студ. пед. ин-тов*. М.: Педагогика, 1987. 437 с.
21. Запорожец А. В. Избранные психологические труды. Т.1 М.: Просвещение, 1986. 176 с.
22. Карабаева І. І. Формування пізнавальної спрямованості дошкільників на оточуючу дійсність. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2011. Том 4№7. С. 155–165
23. Карук І. В. Розвиток пізнавальних інтересів у дітей дошкільного віку в процесі експериментальної діяльності. «Young Scientist», 2018 №5.2 (57.2). С. 89-92
24. Ковалев А. Г. Психология личности. М.: Просвещение, 1965. 254 с.
25. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Словарь по педагогике М.: Март; Ростов н/Д, 2005. 448 с.
26. Кононко О.Л. Розвинена воля – важлива складова особистісної компетентності дошкільника//Вихователь-методист дошкільного закладу, 2016. №2 С. 42-47
27. Короткова Н.А. Продуктивная деятельность детей старшего дошкольного возраста. Дошкольное воспитание. 2001. №11. С. 21-25
28. Кравцова Е.Е. Психологические проблемы готовности детей к обучению в школе. Педагогика, 1991. 152 с.
29. Ладивір С.О. Розвивальні можливості дослідницького методу навчання дошкільників. Актуальні проблеми психології. Психологія розвитку дошкільника. Збірник наукових статей, К.: Вип. 4. 2007. С. 96-97

30. Лякішева А., Мозоль В. Розвиток пізнавальних інтересів старших дошкільників як наукова проблема. Педагогічний часопис Волині. 2018. № 4. С. 33-38

31. Маричева О.Б., «STREAM-освіта в дошкільному закладі. Система роботи з формування у дітей інженерного мислення». Навчально-методичний посібник. В.: ММК, 2017. 47с.

32. Матвиевская Г.П. Рамус-М.:Наука. 1981. 150 с.

33. Махмутов М.И. Избранные труды: В 7 т. / М.И. Махмутов. К.: МагарифВақыт.Т. 1: Проблемное обучение: Основные вопросы теории / Сост. Д.М. Шакирова. Казань, 2016. 423 с.

34. Микерина А.С. Познавательное развитие детей дошкольного возраста в интегрированном образовательном процессе: диссер. канд. педаг. наук. Челябинск, 2013. 218 с.

35. Микерина А.С. Познавательное развитие детей дошкольного возраста в свете выхода Федерального государственного образовательного стандарта дошкольного образования. Начальная школа плюс До и После. 2013. № 12. С. 63-67

36. Морозова Н. Г. Учителю о познавательном интересе. Педагогика и психология. 1979. №2. С. 5-46

37. Немов Р.С. Психология: учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн.: Кн. 3: Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики. 4-е издание. М.: Владос, 2001. 631 с.

38. Немов Р. С. Психологія: Словник-довідник: У 2 ч. М.: Изд-во «ВЛАДОС-ПРЕС», 2003. 352 с.

39. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. М.: Изд.-во В.М. Скакун, 1998. 896 с.

40.Новоселова С.Л. Развивающая предметная среда: Методические рекомендации по проектированию вариативных дизайн - проектов развивающей предметной среды в детских садах и учебно-воспитательных комплексах /Л.Н.Павлова. 2-е изд.- М.:Айресс Пресс, 2007.119 с.

41.Павленко И.Н. Сравнительный анализ познавательного развития старших дошкольников, посещающих и не посещающих детский сад: дис. кан. псих. наук. М., 2006. 154 с.

42. Педагогическая энциклопедия: актуальные понятия современной педагогики / Под ред. Н.Н. Тулькибаевой, Л.В. Трубайчук. М: Изд-во «Восток», 2003. 274 с.

43. Поддьяков А. Н. Развитие исследовательской инициативности в детском возрасте. М., 2001. 350с.

44. Поддьяков Н.Н. К проблеме познавательного развития детей дошкольного возраста. Современные проблемы дошкольного образования: Материалы междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 100-лет. со дня рожд. А.В.Кенеман. М.: МПГУ, 1996. С. 9-14

45. Поддьяков Н.Н. Психическое развитие и саморазвитие ребёнка от рождения до шести лет. М.: Просвещение, 2010. 143 с.

46. Поддьяков Н.Н. Умственное воспитание детей дошкольного возраста: учебник. М.: Просвещение, 1998. 198 с.

47. Програма розвитку дитини від народження до шести років «Я у Світі»: О.П.Аксьонова, А.М.Аніщук, Л.І.Артемова [та ін.]; наук. кер. О.Л.Кононко. К.: ТОВ «МЦФЕР. Україна», 2019.488 с.

48. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт»/ за ред О. О. Андрієтті, О. П. Голубович, О. П. Долинна, Т. В. Дяченко, Т. С. Ільченко, Г. Є. Іванова, Г. М. Лисенко, Т. В. Панасюк, Г. В.

Петрова, Т. О. Піроженко, Н. М. Романко, Н. А. Случинська, Н. І. Трикоз. Тернопіль: Мандрівець, 2017. 104 с.

49. Проскура Е. В. Развитие познавательных способностей дошкольника. К.: Рад. шк., 1985. 128 с.

50. Психологічна готовність шестирічної дитини до школи / упоряд.: К. Муліка. Полтава : ПОППО, 2008. 84 с.

51. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии. Питер, 1998. 705 с.

52. Савенков А.И. Путь к одаренности: исследовательское поведение дошкольников. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 272 с.

53. Савчин О. Формування у дітей старшого дошкільного віку умінь будувати розповіді різного типу. Педагогічний процес: теорія і практика. 2018. Вип. 4. С. 111-119

54. Семенака С.И. Уроки добра: Коррекционно-развивающая программа для детей 5-7 лет. М.: АРКТИ, 2003. 80 с.

55. Смирнова Е. О. Детская психология: учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений, обучающихся по специальности «Дошкольная педагогика и психология». М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2006.

56. Стадник Г. А. Развитие познавательной активности дошкольников в семье. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2015. № 8. С. 426-434

57. Сучасні підходи до організації освітнього процесу у закладах дошкільної освіти та початковій школі: зб. науково-метод. праць / за заг. ред. О.О.Максимової, М.А.Федорової. Житомир: ФОП Левковець, 2018. 207 с.

58. Тельнова Ж.Н. Развитие познавательной активности детей старшего дошкольного возраста в разных формах и методах обучения: автореф. дис. к. пед. н. Омск: ОГПУ, 1997. 16 с.

59. Тимофеева Л.Л. Формирование культуры безопасности у детей от 3 до 8 лет. Парциальная программа. М.: Детство-Пресс. 160 с.

60. Трубайчук Л.В. Дошкольное детство как развивающий социокультурный феномен: монограф.- Челябинск, 2009. 153 с.

61. Урунтаева Г.А. Дошкольная психология: Учеб. пособие для студ. сред. пед.учеб. заведений. 5-е изд., стереотип. М.: Издательский центр «Академия», 2001. 336 с.

62. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2005. 640 с.

63. Штепина И. С. Особенности развития познавательной активности дошкольников // Актуальные задачи педагогики: материалы Международной Научной конференции. Чита: Изд-во «Молодой ученый», 2011. С.89-91

64. Щетинина В.В. Познавательное развитие дошкольников: учеб.-метод. пособие для бакалавров очной и заочной форм обучения. Тольятти: ТГУ, 2010. 108 с.

65. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности в учебном процессе. М.: Просвещение, 2009. 160 с.

66. Эльконин Д.Б. Детская психология: учебник для студентов. М.: Академия, 2007. 384 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Вербальна фантазія (мовна уява)» Р.Немова

Придумати розповідь (історію, казку) якесь живій істоті (людину, тварину) або про що-небудь іншому за вибором дитини і викласти його усно протягом 5 хв. На придумування теми або сюжету оповідання (історії, казки) відводиться до однієї хвилини, і після цього дитина приступає до розповіді.

У ході розповіді фантазія дитини оцінюється за такими ознаками:

1. Швидкість процесів уяви.
2. Незвичайність, оригінальність образів.
3. Багатство фантазії.
4. Глибина і опрацьованість (деталізованість) образів.
5. Яскравість, емоційність образів.

По кожному з цих ознак розповідь одержує від 0 до 2 балів.

Про 0 балів ставиться тоді, коли дана ознака в оповіданні практично відсутня. 1 бал розповідь отримує в тому випадку, якщо дана ознака є, але виражена порівняно слабо. 2 бали розповідь заробляє тоді, коли відповідна ознака не тільки є, але і виражена досить сильно.

Якщо протягом 1 хв. дитина так і не придумала сюжету оповідання, то експериментатор сам підказує йому будь-який сюжет і за швидкість уяви ставить 0 балів. Якщо ж сама дитина придумала сюжет оповідання до кінця відведеної на це хвилини, то за швидкістю уяви він отримує оцінку в 1 бал. Нарешті, якщо дитині вдалося придумати сюжет оповідання дуже швидко, протягом перших 30 сек відведеного часу, або якщо протягом однієї хвилини він придумав не одне, а як мінімум два різних сюжета, то за ознакою

«швидкість процесів уяви» дитині ставиться 2 бали.

Незвичайність, оригінальність образів розцінюється наступним способом.

Якщо дитина просто переказала те, що колись від когось чув чи десь бачив, то за цією ознакою він отримує 0 балів. Якщо дитина переказала відоме, але при цьому вніс до нього від себе щось нове, то оригінальність його уяви оцінюється в 1 бал. Нарешті, в тому випадку, якщо дитина придумала щось таке, що вона не могла раніше де-небудь бачити або чути, то оригінальність його уяви отримує оцінку в 2 бали.

Багатство фантазії дитини проявляється також у різноманітності використовуваних ним образів. При оцінюванні цієї якості процесів уяви фіксується загальна кількість різних живих істот, предметів, ситуацій і дій, різних характеристик і ознак, приписуваних всього цього в оповіданні дитини.

Якщо загальне число названого перевищує 10, то за багатство фантазії дитина одержує 2 бали. Якщо загальна кількість деталей зазначеного типу знаходиться в межах від 6 до 9, то дитина отримує 1 бал. Якщо ознак в оповіданні мало, але в цілому не менше 5, то багатство фантазії дитини оцінюється в 0 балів.

Глибина і опрацьованість образів визначаються по тому, наскільки різноманітно в оповіданні представлені деталі і характеристики, що відносяться до образу (людині, тварині, фантастичні явища, об'єкту, предмету і т.п.), що грає ключову роль або що займає центральне місце в оповіданні. Тут також даються оцінки в три бальну систему.

Про балів дитина отримує тоді, коли центральний об'єкт його розповіді зображений дуже схематично, без детального опрацьовання його аспектів. 1 бал ставиться в тому випадку, якщо при описі центрального об'єкта оповідання його деталізація помірна. 2 бали за глибиною і опрацьованості образів дитина

отримує в тому випадку, якщо головний образ його розповіді розписаний в ньому досить докладно, з безліччю різноманітних характеристик його деталей.

Вразливість або емоційність образів оцінюється по тому, чи викликають вони інтерес і емоції у слухача.

Якщо образи, використані дитиною в його розповіді, малоцікаві, банальні, не роблять враження на слухача, то з обговорюваною ознакою фантазія дитини оцінюється в 0 балів. Якщо образи розповіді викликають до себе інтерес з боку слухача і деяку відповідну емоційну реакцію, але цей інтерес разом з відповідною реакцією незабаром згасає, то вразливість уяви дитини отримує оцінку, рівну 1 балу. І, нарешті, якщо дитиною були використані яскраві, вельми цікаві образи, увагу слухача до яких, раз виникнувши, вже потім не згасало і навіть посилювалося до кінця, супроводжуючись емоційними реакціями типу подиву, захоплення, страху і т.п., то вразливість розповіді дитини оцінюється за вищим балом - 2.

Таким чином, максимальне число балів, яке дитина в цій методиці може отримати за свою уяву, дорівнює 10, а мінімальна - 0.

Для того щоб у ході прослуховування оповідання дитини експериментатору було легше фіксувати і далі аналізувати продукти його уяви по всіх перерахованих вище параметрах, рекомендується користуватися схемою, представленою в таблиці 1. Її треба готувати заздалегідь, до початку проведення дослідження.

Таблиця 1 Схема протоколу до методики «Вербальна фантазія»

Оцінювані параметри уяви дитини	Оцінка цих параметрів у балах		
	0	1	2

1. Швидкість процесів уяви			
2. Незвичайність, оригінальність образів			
3. Багатство фантазії (різноманітність образів)			
4. Глибина і опрацьованість (деталізованість) образів			
5. Вразливість, емоційність образів			

По ходу розповіді дитини в потрібній графі цієї таблиці хрестиком відзначаються оцінки фантазії дитини в балах.

Висновки про рівень розвитку

10 балів - дуже високий.

8-9 балів - високий.

4-7 балів - середній.

2-3 бала - низький.

0-1 бал - дуже низький.

Висновки про рівень розвитку

Оцінка в 10 балів свідчить про наявність у дитини задатків до того виду діяльності, для якого істотно розвиток відповідного виду уяви. Така дитина, безумовно, готовий до навчання в школі щодо тестованої ознаки.

Оцінка, що знаходиться в межах від 8 до 9 балів, говорить про те, що дитина цілком готова до навчання в школі.

Оцінка в інтервалі від 6 до 7 балів є ознакою того, що в цілому дана дитина задовільно підготовлена до навчання в школі.

Оцінка в 4-5 балів говорить про те, що готовність дитини до навчання в школі є недостатньою.

Оцінка, рівна 3 і менше балам, найчастіше виступає в якості ознаки невідповідності дитини до навчання в початковій школі.

Додаток Б

Протоколи дослідження рівнів пізнавального розвитку дітей старшого дошкільного віку за методикою «Вербальна фантазія» Р.С.

Немова

№ п/п	Прізвище та ім'я дитини	Рівень розвитку фантазії				
		Дуже високий	Високий	Середній	Низький	Дуже низький
1	2	3	4	5	6	7
1	Білошицька Аліна			7		
2	Бондарчук Алла		8			
3	Заєць Тетяна		8			
4	Вознюк Андрій			7		
5	Слепченко Максим			6		
6	Ткаченко Олег		9			
7	Ткаченко Сергій	10				
8	Майстренко Ігор			7		
9	Сігачов Володимир					3
10	Яценюк Мальвіна				5	

Таблиця 2.5

**Оцінка елементів фантазії дошкільнят в підгрупі «Б»
(експериментальна підгрупа), у балах**

№ п/п	Прізвище та ім'я дитини	Рівень розвитку фантазії				
		Дуже високий	Високий	Середній	Низький	Дуже низький
1	2	3	4	5	6	7
1	Васьківський Роман					3
2	Васянович Софія				5	
3	Грищенко Петро			7		
4	Ковтонюк Галина			6		
5	Лукашевич Юлія	10				
6	Максимчук Світлана			7		
7	Никончук Валерія	10				
8	Приходько Юлія			6		
9	Якушенко Олексій		8			
10	Якушенко Дмитро				4	

Таблиця 2.6

Результати дослідження одержані за методикою «Вербальна фантазія» Р. Немова (констатувальний етап)

Рівень розвитку фантазії	Експериментальна група		Контрольна група		Різниця	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
1	2	3	4	5	8	9
Дуже високий	2	20	1	10	-1	-10
Високий	1	10	3	30	2	20
Середній	4	40	4	40	0	0
Низький	2	20	1	10	-1	-10
Дуже низький	1	10	1	10	0	0
Всього	10	100	10	100	0	0

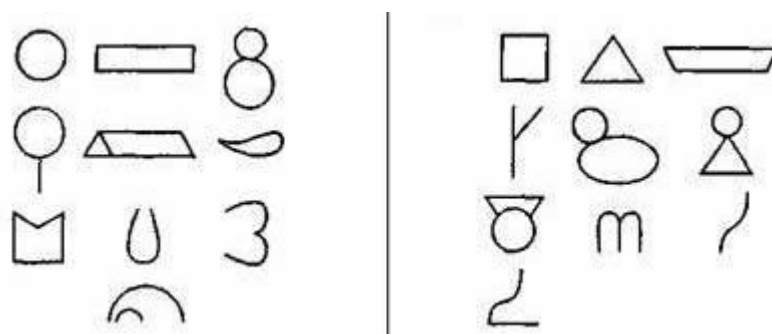
Додаток В

Методика «Дорисовывание фигур» О.М. Дьяченко

Методика направлена на определение уровня развития воображения, способности создавать оригинальные образы.

В качестве материала используется один комплект карточек (из двух предлагаемых), на каждой из которых нарисована одна фигурка неопределенной формы. Всего в каждом наборе по 10 карточек.

Разработано два равнозначных комплекта таких фигурок.

Во время одного обследования предлагается какой-либо из этих комплектов, другой может быть использован во время повторного обследования или через год.

Перед обследованием экспериментатор говорит ребенку: «Сейчас ты будешь дорисовывать волшебные фигурки. Волшебные они потому, что каждую фигурку можно дорисовать так, что получится какая-нибудь картинка, любая, какую ты захочешь».

Ребенку дают простой карандаш и карточку с фигуркой. После того, как ребенок дорисовал фигурку, его спрашивают: «Что у тебя получилось?» Ответ ребенка фиксируется.

Затем последовательно (по одной) предъявляются остальные карточки с фигурками.

Если ребенок не понял задание, то взрослый может на первой фигурке показать несколько вариантов дорисовывания.

Для оценки уровня выполнения задания для каждого ребенка подсчитывается коэффициент оригинальности (K_{op}): количество неповторяющихся изображений. Одинаковыми считаются изображения, в которых фигура для дорисовывания превращается в один и тот же элемент. Например, превращение квадрата, и треугольника в экран телевизора считается повторением, и оба эти изображения не засчитываются ребенку.

Затем сравнивают изображения, созданные каждым из детей обследуемой группы на основании одной и той же фигурки для дорисовывания. Если двое детей превращают квадрат в экран телевизора, то этот рисунок не засчитывается ни одному из этих детей.

Таким образом, K_{op} равен количеству рисунков, не повторяющихся (по характеру использования заданной фигурки) у самого ребенка и ни у кого из детей группы. Лучше всего сопоставлять результаты 20-25 детей.

Ниже приведен протокол обработки полученных результатов.

По горизонтали расположены фигурки для дорисовывания. По вертикали – фамилии детей. Под каждой фигуркой записывается, какое изображение дал ребенок. Названия повторяющихся изображений по горизонтали (повторы у одного ребенка) и по вертикали (повторы у разных детей по одной и той же фигурке) зачеркивают. Количество незачеркнутых ответов – K_{op} каждого ребенка. Затем выводят средний K_{op} по группе (индивидуальные величины K_{op} суммируют и делят на количество детей в группе).

Низкий уровень выполнения задания – K_{op} меньше среднего по группе на 2 и более балла. Средний уровень – K_{op} равен среднему по группе или на 1 балл выше или ниже среднего. Высокий уровень – K_{op} выше среднего по группе на 2 и более балла.

Фамилия, имя	Фигуры для дорисовывания									
										
1. Петров	цветок	дом	кукла	цветок	дом	лист	флаг	рыб	ухо	колесо
2. Иванов	шар	поезд	бусы	цветок	дом	капля	флаг	шар	заяц	лист
3. Сидоров	мяч	поезд	шары	шарик	лодка	лиса	корона	рыб	кот	радуга

Наряду с количественной обработкой результатов возможна качественная характеристика уровней выполнения задания.

Можно выделить следующие уровни:

При **низком уровне** дети фактически не принимают задачу: они или рисуют рядом с заданной фигуркой что-то свое, или дают беспредметные изображения («такой узор»).

Иногда эти дети (для 1–2 фигурок) могут нарисовать предметный схематичный рисунок с использованием заданной фигурки. В этом случае рисунки, как правило, примитивные, шаблонные схемы.

При **среднем уровне** дети дорисовывают большинство фигурок, однако все рисунки схематичные, без деталей. Всегда есть рисунки, повторяющиеся самим ребенком или другими детьми группы.

При **высоком уровне** дети дают схематичные, иногда детализированные, но, как правило, оригинальные рисунки (не повторяющиеся самим ребенком или другими детьми группы). Предложенная для дорисовывания фигурка является обычно центральным элементом рисунка.

Опитування вихователів ЗДО

Анкета для педагогів

1. Визначить у % кількість своїх вихованців, які:
  - допитливі завжди і в усьому;
  - вибірково допитливі;
  - не цікавляться майже нічим.
2. Дошкільника задають:
  - багато складних запитань;
  - чимало різних запитань;
  - невелику кількість запитань.
3. Про що найчастіше запитують діти 5-7 років?
4. Улюблені заняття переважної більшості старших дошкільників?
5. Скільки в групі дітей, здатних продукувати оригінальні ідеї, висувати цікаві гіпотези, виявляти творчість?
6. Скільки вихованців (у %) оберуть:
  - легкі , знайомі завдання;
  - нескладні, схожі на знайомі завдання;
  - складні, незнайомі завдання.
7. Яка кількість дітей (у %) а, зіткнувшись з труднощами:
  - продовжить шукати вихід, намагатиметься подолати перешкоди;
  - звернеться до дорослого по допомогу;
  - підмінить мету, спростить завдання;
  - втратить інтерес, переключиться на інше;
  - дратуватиметься, капризуватиме, кине роботу незавершеною
8. Якщо дитині складно виконати завдання, ви:
  - висловлюєте довіру її можливостям, емоційно підтримуєте її;

- даєте навідні запитання, непрямую допомогу;
- підказуєте спосіб дій;
- показуєте, як діяти (дієте за неї).

9. Ваша типова реакція на неуспіх дошкільника:

- пояснюєте, що на помилках усі вчаться, стимулюєте подальші спроби;
- висловлюєте невдоволення, впливаєте на дитячу діяльність;
- обурюєтесь, дорікаєте, ображаєте;
- виконуєте роль мовчазного спостерігача.

10. З допомогою яких методів і прийомів ви формуєте пізнавальні інтереси дітей 5 – 7 років?

Додаток Д

Опитування батьків

Анкета для батьків

1. Чи вважаєте ви свою дитину допитливою?

2. Чи багато запитань задає Ваша дитина? Як ви на них реагуєте?

3. Які улюблені заняття Вашої дитини?

4. Чим не любить займатися ваша дитина?

5. Ваша дитина:

- самостійна завжди і в усьому;
- самостійна лише в улюблених видах діяльності;
- не дуже самостійна, потребує допомоги;
- несамоствійна, без допомоги не завершить розпочате.

6. Ваша дитина, зіткнувшись з труднощами:

- продовжує шукати вихід, намагається подолати перешкоди;

- звертається до дорослого по допомогу;
- підмінює мету, спрощує завдання;
- втрачає інтерес, переключається на інше;
- дратується, капризує, кидає роботу незавершеною.

7. Ваша дитина надає перевагу виконанню завдань

- знайомих і легких;
- схожих на знайомі, нескладних;
- незнайомих, складних

8. Якщо дитині складно виконати завдання, ви:

- висловлюєте довіру її можливостям, емоційно підтримуєте її;
- даєте навідні запитання, непряму допомогу;
- підказуєте спосіб дій;
- показуєте, як діяти (дієте за неї).

9. Ваша типова реакція на неуспіх дитини:

- пояснюєте, що на помилках усі вчаться, стимулюєте подальші спроби;
- висловлюєте невдоволення, впливаєте на дитячу діяльність;
- обурюєтесь, дорікаєте, ображаєте;
- виконуєте роль мовчазного спостерігача.

10. З допомогою яких методів і прийомів ви виховуєте пізнавальні інтереси своєї дитини?

Додаток Е

Пам'ятки для батьків

Пам'ятка 1 «Досвід дитини»

Досвід – це сукупність практично засвоєних знань, умінь, навичок, звичок дитини, які уможливають орієнтацію, адекватну поведінку та здатність конструктивно змінювати світ та самих себе.

Дитина, яка навчилася спостерігати та збагачувати свій досвід, набуває здатність задавати розумні запитання і домагатися отримання на них відповідей. Вона розвивається на оптимально можливому на даному віковому етапі розумовому та моральному рівнях.

Життєвий досвід – це знання, уміння, навички, звички, цінності, які роблять дитину підготовленою до *розв'язання життєвих задач*. Це, по суті, сукупність життєвих подій, пережитих дитиною, її індивідуальна історія життя. Досвід зростає з перемог розуму і волі над бажаннями.

Життя дається людині для набуття життєвого досвіду. Життєвий досвід – джерело, засіб і результат фізичного, пізнавального та духовного розвитку особистості.

Пам'ятка 2. Проектна діяльність дошкільника

Правильно організована проектна діяльність задовольняє потребу дітей у нових знаннях та враженнях, сприяє вихованню допитливості, самостійності, прагнення до успіху.

Дитині слід надати час для осмислення інформації. Засвоївши її, вона зробить значний стрибок у пізнанні оточуючого світу та самої себе.

Організація роботи з дітьми старшого дошкільного віку з пізнавально-дослідницької компетенції через включення у спільну з дорослими та однолітками проектну діяльність сприяє формуванню умінь: самостійно знаходити тему для дослідження, визначати проблему, складати план дій, оформлювати результати, сміливо висловлювати свої судження про предмети, явища, людей, вчинки.

Завдяки проектній діяльності розширюються уявлення дошкільника про оточуючий світ та самого себе, підвищуються допитливість і спостережливість, вдосконалюються уміння домовлятися, узгоджувати позиції.

Дитина має знати, що результати її пошуків цікаві іншим людям, що вона буде почута. Їй слід надати можливість розповісти про власні

результати, вправляти в умінні презентувати їх, аргументувати власні судження та висновки.

Пам'ятка 3. Розвиваємо пізнавальний інтерес

Дитину слід цілеспрямовано навчати, збагачувати її знання, розвивати і вдосконалювати необхідні для життя та успішної діяльності уміння і навички. Йдеться, зокрема, про уміння: бачити проблеми, формулювати запитання, висувати елементарні гіпотези, давати визначення поняттям, класифікувати, спостерігати, проводити прості експерименти, робити заключення і висновки, пояснювати й відстоювати свої ідеї та рішення.

Щоб пізнавальний інтерес дошкільників підтримувався і збагачувався, освітній процес має будуватися на принципах доступності, новизни, надання дітям свободи вибору змісту, складності завдань, партнерів по спільній діяльності. Розвитку пізнавальної активності сприятиме належне оснащення Центрів експериментування або Дитячої лабораторії, в яких є: лабораторний посуд; ваги; природні матеріали (камінці глина, черепашки, пташине пір'я, листя, мох, насіння); ємкості для ігор з водою та піском різних форм; утилізований матеріал: шматочки шкіри, тканин, дріт, хутро, пробки; різні види паперу; фарба (гуаш та акварельні фарби); медичні матеріали (піпетки, колби, мірні ложки, гумові груші, шприци (без голок); інші матеріали: дзеркала, повітряні кулі, борошно, сіль, цукор, кольорове та прозоре скло, сито, свічки тощо.

Освітню діяльність слід вибудовувати таким чином, щоб ступінь самостійності дитини у процесі розв'язання проблеми поступово зростав.

Система формування, в якій були задіяні усі учасники експериментальної роботи (дошкільники 5 – 7 років, їхні батьки та вихователі) виявилася ефективною, що засвідчують наведені у наступному підрозділі дані контрольного зрізу.

**Протоколи даних контрольного експерименту за методикою
«Домалюй фігуру»**

Діагностика процесу створення дошкільниками малюнків та їх
оригінальності у контрольній групі

№ п/п	Прізвище та ім'я дитини	Типи розв'язку завдань					
		0 тип	1 тип	2 тип	3 тип	4 тип	5 тип
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Бондарчук Алла					+	
2	Білошицька Аліна				+		
3	Заєць Тетяна		+				
4	Вознюк Андрій				+		
5	Слепченко Максим			+			
6	Ткаченко Олег				+		
7	Ткаченко Сергій					+	
8	Майстренко Ігор				+		
9	Сігачов Володимир	+					
10	Яценюк Мальвіна		+				

Діагностика створення дошкільниками малюнків та їх оригінальності в
експериментальній групі

№ п/п	Прізвище та ім'я дитини	Типи розв'язку завдань					
		0 тип	1 тип	2 тип	3 тип	4 тип	5 тип
1	2	3	4	5	6	7	8

1	Васьківський Роман		+				
2	Васянович Софія				+		
3	Грищенко Петро			+			
4	Ковтонюк Галина						+
5	Лукашевич Юлія					+	
6	Максимчук Світлана			+			
7	Никончук Валерія						+
8	Приходько Юлія						+
9	Якушенко Олексій					+	
10	Якушенко Дмитро				+		

Протоколи даних контрольного експерименту за методикою Р.Немова

Оцінка елементів фантазії дошкільнят у контрольній групі

№ п/п	Прізвище та ім'я дитини	Рівень розвитку фантазії				
		Дуже високий	Високи й	Середні й	Низьки й	Дуже низький
1	2	3	4	5	6	7
1	Білошицька Аліна			7		
2	Бондарчук Алла		8			
3	Заєць Тетяна		8			
4	Вознюк Андрій			7		
5	Слепченко Максим			7		
6	Ткаченко Олег		9			
7	Ткаченко Сергій	10				
8	Майстренко Ігор		8			
9	Сігачов Володимир					3
10	Яценюк Мальвіна				5	

Оцінка елементів фантазії дошкільнят у експериментальній групі

№	Прізвище та ім'я	Рівень розвитку фантазії
---	------------------	--------------------------

п/п	дитини	Дуже високий	Високи й	Середні й	Низьки й	Дуже низький
1	2	3	4	5	6	7
1	Васьківський Роман				5	
2	Васянович Софія			6		
3	Грищенко Петро		8			
4	Ковтонюк Галина		8			
5	Лукашевич Юлія	10				
6	Максимчук Світлана		8			
7	Никончук Валерія	10				
8	Приходько Юлія			6		
9	Якушенко Олексій	10				
10	Якушенко Дмитро				5	